

ΧΡ. ΕΥΕΛΠΙΔΗ
ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΣΚΕΨΕΙΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

(σελ. 185—216)

ΣΚΕΨΕΙΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

Ἡ Ἐπιστήμη εἶναι ἐνιαία, ὅπως ἐνιαία εἶναι καὶ ἡ πραγματικότητα. Ἡ διάκρισις ὅμως εἰς διαφόρους ἐπιστημονικοὺς κλάδους ἔγινε διὰ νὰ διευκολύνῃ τὴν κατὰταξιν καὶ τὴν συστηματικὴν μελέτην τῶν ποικίλων φαινομένων, ποὺ ἀφοροῦν τὸν κόσμον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζῶμεν. Πάντως τὴν γένεσιν μιᾶς ἐκείνης ἐπιστήμης δικαιολογεῖ μόνον ἡ ὑπαρξὶς χωριστοῦ ἀντικειμένου ἐρεῖνης, δηλ. ἰδιαιτέρας ἀπόψεως θεωρήσεως τῶν σχετικῶν με αὐτὴν φαινομένων. Κάθε μία ἀπὸ τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας ἀπομονώνει, διὰ νὰ τὴν μελετήσῃ, μίαν εἰδικὴν ἀποψιν ἐνὸς κοινοῦ ἀρχικοῦ δεδομένου : τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως καὶ δράσεως. Ἀντικείμενον τῆς οἰκονομικῆς ἐρεῖνης εἶναι τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν πηγάζουσαι σχέσεις. Αὗται ἐπηρεάζονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀπὸ τὴν τεχνικὴν, ποὺ μαζὶ με τὸ δίκαιον, τὴν θρησκείαν, τὴν ἠθικὴν καὶ τὰς συνηθείας ἐπιδρῶν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς μιᾶς χώρας καὶ μιᾶς ἐποχῆς.

Ἡ ἐξέλιξις τῆς οἰκονομικῆς, δηλ. τῆς ἐπιστήμης, ἀκολουθεῖ λοιπὸν τὴν ἐξέλιξιν τῆς οἰκονομίας, δηλ. τῆς πράξεως. Εἰς ὅλας τὰς φάσεις ἄλλωστε τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἡ πραγματικότητα, ἡ πρᾶξις τῆς ζωῆς, προηγεῖται χρονικῶς ἀπὸ τὴν θεωρίαν. Αἱ τέχαι προηγούνται κατὰ κανόνα τῶν ἐπιστημῶν. Τοῦτο ἰσχύει κατὰ μείζονα λόγον προκειμένου περὶ τῆς οἰκονομικῆς, ἡ ὁποία ἔχει ἀντικείμενον τὴν πρακτικὴν ζωὴν καὶ πρέπει νὰ βασίζεται ἐπ' αὐτῆς, διὰ νὰ μένῃ ἐντὸς τῆς πραγματικότητος, τοσοῦτον μᾶλλον ὅσον δὲν ἀποτελεῖ ἓνα ἀπομονωμένον ἐπιφανόμενον, ἀλλ' ἀντιθέτως συνέχεται με ὅλας τὰς ρίζας τῆς πρὸς τὸ κοινωνικόν, πολιτικόν καὶ ἰδεολογικόν πεδίων μιᾶς ὀρισμένης ἐποχῆς.

Ἀρχικῶς αἱ κοινωνικαὶ ἐπιστήμαι ἐξητάζοντο ἀπὸ κοινοῦ. Εἰδικώτερον ἡ κοινωνιολογία καὶ ἡ πολιτικὴ οἰκονομία ἐδημιουργήθησαν καὶ ἐμελετήθησαν ἀπὸ ἀνθρώπους με γενικὴν μόρφωσιν, ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Ἰμπν Χαλντούν, ὁ Ἀδὰμ Σμίθ. ποὺ ἦσαν συγχρόνως κοινωνιολόγοι καὶ οἰκονομολόγοι. Ἀλλ' ἐπεκράτησε δυστυχῶς ἡ τάσις πρὸς εἰδίκευσιν καὶ διαχωρισμὸν τῶν δύο τούτων ἐπιστημῶν, ἐνῶ ἡ μία συμπληρῶναι τὴν ἄλλην. Οὕτω ἡ πολιτικὴ οἰκονομία ἔγινεν «οἰκονομική», περιορίζεται δηλ. εἰς τὸ θεωρητικὸν μέρος, ἐγκαταλείπουσα τὸ πρακτικόν, ἥτοι τὸ κοινωνικόν. Τὸ δίκαιον ἐπικουρεῖ τὰς δύο ταύτας ἐπιστήμας, τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἐκφράζῃ τὰ πορίσματα. Κοινωνιολογία, οἰκονομικὴ καὶ δίκαιον θὰ ἔπρεπεν ἐπομένως νὰ ἐξετάζωνται ἐν συσχετισμῷ, ὡς ἐπιστήμαι πραγματευόμεναι συγγενῇ ζητήματα τῆς ἀνθρωπίνης συμβιώσεως καὶ ἐπιβιώσεως καὶ ὡς ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν πραγματοποίησιν ἀνωτέρου βαθμοῦ κοινωνικῆς ζωῆς. Ἦδη ὁ Ἀριστοτέλης συνδυάζει τὴν οἰκονομικὴν, τὴν πολιτικὴν καὶ ἀκόμη τὴν ἠθικὴν. Θεωρεῖ δηλ. τὴν διανομὴν τοῦ

πλούτου εἰς τὴν κοινωνίαν ὡς τὸν κύριον παράγοντα ποῦ καθορίζει τὴν μαρτυρὴν τοῦ Κράτους. Ἐπίσης διακηρύττει τὴν πτωχείαν ὡς γονέα τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ κακουργήματος. Πόσον σοβαρώτερα, πόσον ἐπιστημονικώτερα εἶναι ἢ ἄποψις αὕτη ἀπὸ τὴν ἀποκόλλησιν καὶ τὴν κατανομήν τῆς κοινωνικῆς ὕλης μεταξὺ τῶν διαφόρων εἰδικῶν. Δὲν πρέπει ἄλλωστε νὰ λησμονῶμεν τὴν βαθεῖαν ἀλήθειαν τῶν λόγων τοῦ Buckle, ὅτι ἡ ἐπιστήμη κάθε θέματος δὲν εὐρίσκεται εἰς τὸ κέντρον, ἀλλ' εἰς τὴν περιφέρειαν αὐτοῦ, ὅπου τοῦτο ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ ὅλας τὰς ἄλλας ἐπιστήμας.

Ἡ πολιτικὴ οἰκονομία εἶναι σχετικῶς νέα ἐπιστήμη, ἀφοῦ ἀριθμεῖ μόνον δύο αἰῶνων βίον. Καὶ ἐνῶ πραγματεύεται τόσον ζωτικὰ διὰ τὴν εὐζωίαν τῆς ἀνθρωπότητος ζητήματα δὲν ἔχει ἐλκύσει ἀκόμη τὴν προσοχὴν τῶν πολλῶν καὶ πρὸ πάντων τῶν μεγαλυτέρων σοφῶν, ὥστε δὲν ἐπλησίασεν ἀκόμη εἰς τὴν ὠριμότητα. Τοῦτο προέρχεται ἀπὸ δύο κυρίως λόγους: Πρῶτον, διότι οἱ ἄνθρωποι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐργασίαν των διὰ τὸν πορισμὸν τῶν ἀναγκαίων εἰς τὴν ζωὴν των, ἀρέσκονται νὰ καταγίνωνται συνήθως καὶ νὰ φανατίζωνται μὲ ζητήματα ἄσχετα πρὸς τὸν καθημερινὸν βίον καὶ τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι κατὰ κανόνα εἰς θέσιν νὰ ἐννοήσουν, ὡς π. χ. θρησκευτικά, μεταφυσικά, ὑψηλῆς πολιτικῆς κλπ. Καὶ δεύτερον, διότι πολλὰ τῶν συνθηκῶν τῆς οἰκονομικῆς ἐν γένει ζωῆς καὶ ἰδίως ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας καὶ ὁ εὐρύτερος καταμερισμὸς τῶν ἔργων, περὶ τῶν ὁποίων ἀσχολεῖται ἡ νέα ἐπιστήμη, ἐνεφανίσθησαν μόνον τὸν παρελθόντα αἰῶνα καὶ ἀνεπτύχθησαν κυρίως κατὰ τὸν παρόντα. Καθότι ἡ σύγχρονος οἰκονομία, κεφαλαιοκρατικὴ ἢ σοσιαλιστικὴ, ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα διπλῆς ἐπαναστάσεως, τεχνικῆς καὶ νομικῆς, ποῦ ἔσπασε τὰ πλαίσια τῆς πατροπαράδτου οἰκονομίας. Οὕτως ἡ οἰκονομία ἔπαυσε πλέον νὰ εἶναι στατικὴ, τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα ἔγιναν πολυπλοκώτερα καὶ ἐπομένως ἐπεβάλλετο ἡ συστηματικώτερα καὶ εὐρυτέρα μελέτη των.

Ἡ ἀνθρωπότης ἀφοῦ διῆλθε τὴν ἐποχὴν τῶν ἐργαλείων, ἀπὸ τῶν παλαιολιθικῶν μέχρι τῶν σιδηρῶν, ἔφθασεν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς μηχανικῆς καὶ τῆς χημείας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ εἴπωμεν ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ τὰς κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς ἐπιστήμας, εὐρίσκεται εἰς στάδιον συγκρίσιμον μ' ἐκεῖνο ποῦ εἶχε φθάσει κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Γαλιλαίου ἡ φυσικὴ, γεννῆτρα σήμερον τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας. Ἐνῶ εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ὁ ἄνθρωπος προβλέπει τὴν ἀντίδρασιν τῶν γεγονότων, εἰς τὰς κοινωνικὰς εἴτε ἀρκεῖται εἰς ὑποθέσεις τοῦ πιθανοῦ νὰ γίνῃ εἴτε, συνήθως, δὲν κάνει κανὲν προβλέψεις. Ἡ πολιτικὴ οἰκονομία εἶναι ἡ οἰκονομικὴ ἀνατομία, ἡ μελέτη διαρθρώσεως τοῦ οἰκονομικοῦ σώματος, βάσει στοιχείων συλλεχθέντων μετὰ τὰ γεγονότα. Ἀλλ' ὅλως ἐξαιρετικῶς καὶ περιορισμένως ἀσχολούμεθα μὲ τὴν οἰκονομικὴν φυσιολογίαν καὶ ἀκόμη ὀλιγώτερον μὲ τὴν θεραπευτικὴν, δηλ. μὲ ποῖον τρόπον τὸ οἰκονομικὸν σύστημα θὰ ἠδύνατο νὰ ἐργασθῇ καλύτερα.

Διάφοροι ἐξηγήσεις ἡμποροῦν νὰ δοθοῦν διὰ τὴν κατεΐθυσιν ποῦ ἡκολού-

θησεν ἡ πρόοδος τῶν ἐπιστημῶν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μέχρις ἐνὸς σημείου ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἡκολούθησε τὴν γραμμὴν τῆς μικροτέρας ἀντιστάσεως τῶν θεσμῶν μας. Αἱ λογικαὶ ἀφηρημέναι ἐννοιαί τῶν μαθηματικῶν καὶ αἰκινήσεις τῶν ἀστέρων καὶ τῶν πλανητῶν κατέστη δυνατόν νὰ μελετηθοῦν πολὺν καιρὸν πρὶν ἀπὸ τὰ ἀφορώντα τὸ κοινωνικὸν σῶμα. Ἄλλ' εἶναι ἐπίσης ἀληθές ὅτι ἡ τεχνολογικὴ πίεσις ἡσκήθη κατὰ μῆκος τῶν ἰδίων γραμμῶν. Ὅπως ἀπέδειξεν ὁ Dewey «ὡς καθυστερημένη καὶ ἄωρος κατὰστασις τῶν κοινωνικῶν θεμάτων» ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι «μόνον ἐσχάτως παρετηρήθη ἀρκετὴ κατανόησις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν βιολογικῶν) διὰ νὰ ὀπλίσουν αὗται τὰς ἀναγκαίας διανοητικὰς ἐνεργείας, ὥστε νὰ δυνηθοῦν ν' ἀσχοληθοῦν ἀποτελεσματικῶς καὶ μὲ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα». Ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιστημονικὴ ἐνέργεια εἶναι ἐκ γενετῆς ἀναπόσπαστος ἀπὸ τὰ ἐργαλεῖα καὶ τὰ μέσα τῶν βιομηχανικῶν τεχνῶν, τοῦτο σημαίνει ὅτι αἱ ἐπιστημονικαὶ ὁδοὶ τῆς σκέψεως εἰσέδυσαν βαθμιαίως εἰς ὅλα τὰ πεδία τῶν ἀνθρωπίνων ἐνδιαφερόντων καὶ ἀναζητήσεων. ἀκριβῶς ὅπως ἡ μηχανὴ ἐπέρασε εἰς ὅλας τὰς δραστηριότητας τῆς ζωῆς. Χάρις εἰς τὸν τρόπον ποῦ κινεῖται ἀπὸ τοῦ ἐνὸς πεδίου εἰς τὸ ἄλλο, μεταχειριζομένη τὴν ἐλάχιστον τεχνικὴν μεσολάβησιν, ἡ ἐπιστήμη βαθμιαίως ἐισχωρεῖ εἰς κάθε τομέα τῆς ζωῆς καὶ εἰς ὅλα τὰ στρώματα τῆς κοινωνίας.

Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ πολιτικὴ οἰκονομία εἶναι νέα ἐπιστήμη, παρουσίασε πλῆθος ἀπόψεων καὶ κατευθύνσεων ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀντικείμενόν της, τὴν μέθοδόν της καὶ τὰς θεωρίας της. Δὲν εἶναι ὑπερβολικὸν νὰ εἰπωμεν ὅτι κάθε ἄξιος λόγος οἰκονομολόγος ἔχει ἐπ' αὐτῶν ἰδίας γνώμας καὶ διὰ ν' ἀποδείξη τὴν ὀρθότητά των ὑποστηρίζει ὅτι αἱ γνώμαι τῶν ἄλλων εἶναι λανθασμέναι. Πολλοὶ οἰκονομολόγοι θέτουν αὐθαίρετως ὠρισμένας θεμελιώδεις ἐννοίας καὶ κατόπιν, βάσει συνδυασμῶν τῶν ἐννοιῶν τούτων, προσπαθοῦν νὰ δημιουργήσουν θεωρίας ποῦ ἐρμηνεύουν δῆθεν τὴν οἰκονομικὴν πραγματικότητα. Ἀντιθέτως ἄλλοι, προσκολλημένοι εἰς τὴν μεταβλητὴν πραγματικότητα, ἀρνοῦνται οὐσιαστικῶς τὴν ἰσχὺν γενικωτέρων συμπερασμάτων, τὴν θεωρίαν. Ἄλλ' ὅπως κάθε ἐπιστήμη οὕτω καὶ ἡ οἰκονομικὴ προοδεύει, βελτιώνουσα τὴν ἀκρίβειαν τῶν νόμων της καὶ εὐρύνουσα τὸν ὀρίζοντά των, ὥστε ἓνας εὐρὺς νόμος ν' ἀντικαθιστᾷ ἀριθμὸν τινα στενωτέρων νόμων, ποῦ ἀπεδείχθησαν εἰδικώτεροι περιπτώσεις. Βεβαίως ἡ ἀπλότης καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀκρίβεια εὐρίσκονται εἰς τὴν θεωρίαν καὶ οὐδέποτε εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἐν τούτοις ἡ πρακτικὴ ἀξία τῶν νόμων εἶναι πάντοτε μεγάλη, διότι ἐμφανίζουν περιορισμὸν τῶν ἐνδεχομένων νὰ συμβοῦν καὶ μᾶς διευκολύνουν εἰς τὴν κατανόησιν τῶν συνθέτων γεγονότων.

Χαρακτηριστικὸν τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως εἶναι ἡ τάσις αὐτῆς νὰ ἀνάγῃ, ὡς ἴσχυς τοῦτο εἶναι δυνατόν, τὰς ποιοτικὰς διαφορὰς τῶν δεδομένων εἰς ποσότητας. Οὕτω προσπαθεῖ νὰ εὕρῃ εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν γεγονότων τοὺς σταθε-

ρους νόμους πού διέπουν αὐτά, νά παραστήσῃ τὴν αἰωνίαν ροὴν τῆς ἐμπειρίας εἰς μόνιμον σύστημα ἀκριβῶν ἀφηρημένων σχέσεων. Καὶ ἐπειδὴ οὐδὲν τὸ ἀκριβέστερον καὶ μονιμώτερον ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν, ὅλαι αἱ ἐπιστῆμαι τείνουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς τὴν μαθηματικὴν συστηματοποίησιν, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Πυθαγόρα ὅτι δὲν ἤμποροῦμεν νά γνωρίσωμεν τίποτε πού δὲν εἶναι ἀριθμὸς. Οὕτω καὶ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἢ μαθηματικὴν σχολὴν διατυπώνει τὰ οἰκονομικὰ δεδομένα ὑπὸ ἀφηρημένην μορφήν ἀλγεβρικῶν ἐξισώσεων. Ἀλλὰ μὲ τὴν ἀντικατάστασιν τῆς γραμματικῆς ἐκφράσεως ἀπὸ μίαν ἄλλην ἀλγεβρικὴν, περισσότερον ἀφηρημένην, δὲν ἔπεται ὅτι ἐξουδετερώνομεν τὰς πρακτικὰς δυσκολίας τῆς οἰκονομικῆς ἐρεῦνης. Τὰ θεωρήματα τοῦ Walras εἶναι μαθηματικῶς ἀκριβῆ, ἀλλ' αἱ προϋποθέσεις εἰς τὰς ὁποίας βασίζονται δὲν παρακάμπονται εἰς τὸν πραγματικὸν οἰκονομικὸν βίον.

Ἐξ ἄλλου, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, τὸ σύμπλοκον τῶν οἰκονομικῶν γεγονότων ἀφ' ἑνὸς καὶ ὁ περιορισμὸς τῶν δυνατοτήτων συλλογισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ ἀφ' ἑτέρου ὠδήγησαν τοὺς οἰκονομολόγους εἰς τὴν μελέτην τῶν σχέσεων τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων ὄχι γενικῶς ἀλλ' ἀπὸ τινας μόνον ἀπύψεις. Παρημέλουν τὰ στοιχεῖα τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς πού δὲν εἶχαν ἄμεσον καὶ στενὴν σχέσιν μὲ τὸ ὑπὸ μελέτην γεγονὸς καὶ τὰ ἀπέκλειαν τοῦ συλλογισμοῦ των δι' αὐθαιρέτων ἀφαιρέσεων ἢ ἐπιφυλάξεων: *caeteris paribus, rebus sic stantibus, mutatis mutandis*. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς μαθηματικῆς σχολῆς ἀναχωροῦντες ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἡ ἀφηρημένη αἰτιολογικὴ ἐρευνα ἀπέτυχεν εἰς τὸν καθορισμὸν νόμων διὰ τὴν σημερινὴν πολυσύνθετον οἰκονομικὴν πραγματικότητα ἐπεδίωξαν νά καθορίσουν μόνον τὰς συναρτήσεις πού ὑφίστανται μεταξὺ τῶν διαφόρων οἰκονομικῶν παραγόντων ἢ καὶ τὰς μεταβολὰς τῶν διαφόρων συναρτησιακῶν σχέσεων, εὐθύς ὡς μία τούτων ἤθελεν ὑποστῆ ἁλλοίωσιν τινα. Χάρις εἰς τὴν μαθηματικὴν γλῶσσαν εἶναι δυνατὴ, θεωρητικῶς τουλάχιστον, ἡ σύλληψις καὶ μελέτη τῆς ἀλληλουχίας ὅλων τῶν διαφόρων στοιχείων πού ἀποτελοῦν τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν, ἵνα οὕτω ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν τῶν μερικῶν σχέσεων προχωρήσωμεν εἰς τὰς γενικὰς τοιαύτας, δηλ. εἰς τὴν ἐνατένισιν τῆς γενικῆς ἰσορροπίας. Διὰ τοῦτο οἱ μαθηματικοὶ οἰκονομολόγοι διατείνονται ὅτι κύριον ἀντικείμενον τῆς οἰκονομικῆς εἶναι ν' ἀνεύρῃ καὶ νά διατυπώσῃ αὐτοὺς τοὺς νόμους τῆς γενικῆς ἰσορροπίας, πρᾶγμα πού δὲν εἶναι δυνατόν νά γίνῃ, κατ' αὐτοὺς, δι' ἄλλης γλώσσης πλὴν τῆς μαθηματικῆς. Ἀλλ' ὅπως παρετήρησεν ὁ Αἰνστάιν, τὰ μαθηματικά, πού εἶναι προϊόν τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε ἐμπειρίαν, δὲν ἤμπορουν νά προσαρμοζῶνται μὲ τόσον ἀξιοθαύμαστον τρόπον εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς πραγματικότητος. Ἐφ' ὅσον τὰ μαθηματικά θεωρήματα ἀναφέρονται εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι βέβαια ἢ ἐφ' ὅσον εἶναι βέβαια δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν πραγματικότητα.

Ἡ κυριωτέρα διαφορὰ μεταξὺ μιᾶς ἀκριβοῦς καὶ μιᾶς «μὴ ἀκριβοῦς ἐπι-

στήμης» ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἡ πρώτη ἔχει καθορίσει τὰ μεταβλητὰ στοιχεῖα ποὺ ἐμπίπτουν εἰς τὸ πεδῖον τῆς καὶ ἔχει ἐξακριβώσει μερικὰς βασικὰς σχέσεις μεταξύ των. Βεβαίως ἡ ἐξέλιξις μιᾶς ἐπιστήμης ἀπὸ τὸ στάδιον τῶν ἀρχικῶν τῆς ἀτελειῶν ἀπαιτεῖ πολυετὴ ὑπομονητικὴν συλλογὴν καὶ ἐξακριβώσιν δεδομένων καθὼς καὶ ἀνακάλυψιν νέων μαθηματικῶν μεθόδων διὰ τὴν ἐξήγησίν των. Αὐτὸ ὑπῆρξε τὸ πετρῶδες μονοπάτι ποὺ ἠκολούθησε γενικῶς ἡ ἐπιστημονικὴ τελειοποίησις. Αὐτὸς εἶναι λοιπὸν ὁ δρόμος ποὺ πρέπει ν' ἀκολουθήσῃ καὶ ἡ οἰκονομικὴ, κατὰ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς νέας μαθηματικῆς σχολῆς, τῆς οἰκονομετρικῆς (econometrics).

Κατ' αὐτοὺς τὰ φαινόμενα τῆς οἰκονομικῆς πρέπει ὅχι μόνον νὰ ἐρευνηθοῦν μέσον τῆς στατιστικῆς—τῆς πολιτικῆς ἀριθμητικῆς—ἀλλὰ καὶ νὰ περιληφθοῦν εἰς μαθηματικούς ὅρους, μέσον μαθηματικῶν ἐξισώσεων. Καθότι ὀπίσω ἀπὸ τὴν ποικιλίαν τῶν ἀτομικῶν πράξεων τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχει μία διάρθρωσις καὶ μία τάσις εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ὁμάδος. Σκοπὸς τῆς οἰκονομετρικῆς εἶναι νὰ ἐξακριβώσῃ καὶ νὰ διατυπώσῃ αὐτὴν τὴν σχέσιν εἰς ἀκριβῆ μαθηματικὴν γλῶσσαν. Δὲν καταγίνεται μὲ φιλοσοφικὰς καὶ ψυχολογικὰς ἀπόψεις, ἔχει κυρίως ὡς ἀντικείμενον τὰς τιμὰς καὶ τὰς διακυμάνσεις των καὶ ὅχι τὰς «δυνάμεις» ποὺ τὰς προσδιορίζουν. Ἄλλ' ὅπως προσφυῶς παρατηρήθη, τὸ οἰκονομικὸν ἐργαλεῖον ὁμοιάζει μὲ μύλον καὶ τὸ προϊόν του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πρώτην ὕλην ποὺ τοῦ ἐδόθη νὰ κατεργασθῇ. Ἐπομένως ἡ ἀκρίβεια τῶν οἰκονομετρικῶν ὑπολογισμῶν ἐξαρτᾶται πρωτίστως ἀπὸ τὴν ἀκρίβειαν τῶν στατιστικῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων βασίζονται.

Συχνὰ ὅμως οἱ νεώτεροι ὁπαδοὶ τῶν συναρτησιακῶν θεωριῶν ἐνόμισαν ὅτι ἡ πολιτικὴ οἰκονομία δύναται ν' ἀρκεσθῇ εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἀναλυτικῶν ἐξισώσεων ποὺ προσδιορίζουν τὴν οἰκονομικὴν ἰσορροπίαν καὶ νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐρένης τῶν αἰτίων τῶν οἰκονομικῶν ἀντιδράσεων. Πρὸς τοῦτο ἐπολλαπλασίασαν τὰς ἐξισώσεις, τὰς συναρτήσεις καὶ τὰς διερευνήσεις περιπτώσεων, ἀπομακρυνόμενοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπὸ τὴν πραγματικότητα ποὺ ὤφειλαν νὰ μελετήσουν. Αἱ ὑπ' αὐτῶν διατυπούμεναι σχέσεις ἀποτελοῦν ἀπλᾶ πορίσματα ἀποδεικνυόμενα διὰ μαθηματικῶν τύπων, ἀλλὰ μὴ παρέχοντα νέα γνωσιολογικὰ στοιχεῖα τῶν ὑπὸ μελέτην φαινομένων. Ἄλλ' ὅπως καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας οὕτω καὶ εἰς τὰ μαθηματικά ἡ ἀφετηρία τῆς σκέψεως εἶναι καθαρῶς ἐμπειρικὴ καὶ πλουτίζεται ἀπὸ γενικεύσεις τῆς λογικῆς. Καὶ πρὸ πάντων ἐκεῖνο ποὺ ἐνδιαφέρει τὴν οἰκονομίαν δὲν εἶναι νὰ ἐξακριβώσῃ μίαν ἰσορροπίαν, ἀλλὰ πρέπει ἀκόμη νὰ ἐξετάσῃ ἐὰν ἡ ἰσορροπία αὕτη εἶναι ἡ καλυτέρα ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως, ἡ μᾶλλον συμφέρουσα εἰς τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν καὶ γενικώτερον ἡ περισσότερον ἱκανοποιητικὴ διὰ τὴν κοινωνικὴν ὁλότητα.

Οἱ οἰκονομολόγοι ἐπεχείρησαν ἀκόμη νὰ χωρίσουν τὴν θεωρίαν ἀπὸ τοὺς θεσμούς. Ἡ ἐπιστήμη ὅμως δὲν παραδέχεται πλέον ὅτι ἡ ἀνθρωπότης εὐρίσκεται ὑποδουλωμένη εἰς τὴν ἐνέργειαν ὠρισμένων δυνάμεων, ἀλλὰ φρονεῖ ὅτι

ἐκεῖνη ἔχει σκοπὸν νὰ διαπιστώσῃ τί συμβαίνει ἀναγκαίως ὅταν πραγματοποιοῦνται ὠρισμένοι συνθήκαι, τινὲς μάλιστα τῶν ὁποίων ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην βούλησιν. Καὶ ἐπὶ πλέον δὲν ἀποσκοπεῖ μόνον εἰς τὴν καταγραφὴν τῶν ρυθμιότητων, ἀλλὰ δύναται νὰ εἶναι καὶ τελεολογική, ἥτοι νὰ καθορίσῃ τὰ μέσα πρὸς ἐπίτευξιν ὠρισμένων σκοπῶν καθὼς καὶ τὰ παρεντιθέμενα εἰς τοῦτο ἐμπόδια.

Τελικῶς ἡ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ, παρὰ τὰς ἀναπτυχθείσας εὐφυεῖς θεωρίας, δὲν κατώρθωσε νὰ λύσῃ τὸ βασικὸν καὶ παλαιὸν πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξὺ θεωρίας καὶ ἱστορίας. Πράγματι μία ἀληθινὴ θεωρία τῆς οἰκονομικῆς ἐξελιζέως ἀπαιτεῖ τὴν συνειδητοποίησιν τῆς διανοήσεως τῆς ὁλότητος, δηλ. τῆς πραγματικῆς διαλεκτικῆς τῆς ἱστορίας. Ὡς ἐκ τούτου ἀποκλείει κάθε προσπάθειαν πού ἐκκινεῖ ἀπὸ μίαν ἄποψιν καθαρῶς τυπικὴν, παραμεριζοῦσαν κάθε ἀντικειμενικότητα. Ὅταν ὁμως ἀναχωρῇ ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἐννοίας τῆς χρησιμότητος, δηλ. τοῦ οἰκονομικοῦ μόνον κινήτρου τῆς σκέψεως, ἀποκλείει εἰς ἑαυτὴν τὴν δυνατότητα ν' ἀνακτήσῃ τὸ πραγματικόν. Ἡ φιλοδοξία τῆς κατασκευῆς μιᾶς καθαρῶς θεωρητικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ὅπως ζητοῦν οἱ ὁπαδοὶ τῆς μαθηματικῆς σχολῆς, ἀποκλείει ταυτοχρόνως τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τῆς ἱστορίας καὶ τῶν προβλημάτων τῆς οἰκονομίας.

Ἔργον τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἀνέυρεσις ἀντικειμενικῶν, κατὰ τὸ δυνατόν, γνώσεων καὶ ὅχι ἡ θέσις ἀμέσων κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν σκοπῶν, πού ἀποτελεῖ τὸ ἔργον τῆς πολιτικῆς. Βεβαίως δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας ἡ αὐστηρὰ ἀντικειμενικότης πού παρατηρεῖται εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, διότι ἐπηρεαζόμεθα ἀπὸ τὰς ιδέας μας, ἀπὸ τὰς προλήψεις μας, ἀπὸ τὰ συναισθήματά μας. Δὲν δυνάμεθα οὐσιαστικῶς νὰ ἐξετάζωμεν τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ὡς πράγματα, ὅπως θέλει ὁ Durkheim, διότι αἱ κοινωνικαὶ ἐπιστῆμαι ἔχουν ὡς ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν τὴν μέθεξιν, ἐνῶ αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι ἀρκοῦνται εἰς ἀπλὴν ἀναγνώρισιν. Ἐν τούτοις ὁ ἐπιστήμων ὀφείλει νὰ τείνῃ πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀντικειμενικότητος. Πρὸς τοῦτο καλὸν εἶναι νὰ μελετᾷ καὶ τὰς πλέον ἀντιθέτους θεωρίας καὶ νὰ προσπαθῇ ν' ἀπωθῇ κάθε αὐθαίρετον ἐκτίμησιν τῶν γεγονότων, πού προέρχεται ἀπὸ ἐλαττηρία εἴτε ἠθικῆς, εἴτε πολιτικῆς φύσεως.

Ἐλέχθη ὅτι εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας πρέπει νὰ μένῃ οὐδέτερος μέσα εἰς τὰς διαφόρους ιδεολογίας. Εἰς μίαν ὁμως ἐπιστήμην τόσο στενὰ συνδεδεμένην μὲ πρακτικὰ προβλήματα, ὅπως ἡ πολιτικὴ οἰκονομία, δυσκόλως δύναται τις νὰ μείνῃ ὑπεράνω τῆς μάχης τῆς συγχρόνου ἱστορίας. Καὶ ἀληθῶς πολλοὶ οἰκονομολόγοι, διὰ ν' ἀποφύγουν κάθε πολιτικὸν χρωματισμόν, ἐπεχείρησαν νὰ κάνουν τὴν ἐπιστήμην ταύτην περισσότερον τυπικήν, διαμορφώνοντες αὐτὴν εἰς μαθηματικὴν τεχνικὴν. Ἐπέτυχον οὕτω ν' ἀπομονώσουν τὴν ἐπιστήμην ὡς μίαν ἀφηρημένην καθαρότητα, ἀλλὰ τὸ ἐπέτυχον ἀποφεύγοντες

ν' ασχοληθούν με τὰ προβλήματα πού ἀπετέλεσαν τὸν λόγον ὑπάρξεως τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, τουλάχιστον εἰς τὴν κλασικὴν τῆς μορφήν, καὶ ὄχι ἀπαντῶντες εἰς αὐτά. Ἄλλωστε ὁ πολιτικὸς χρωματισμὸς σπανιώτερον συναντᾶται εἰς τὴν διαφορὰν ἀντιλήψεων διὰ τὰ ἴδια προβλήματα καὶ πολὺ περισσότερον εἰς τὸν τρόπον πού τίθενται αὐτὰ ἢ καὶ πού δὲν τίθενται κἀν. Εἰς τὴν ἐκλογὴν τῆς ὕλης, τὴν ὁποίαν ὁ οἰκονομολόγος πραγματεύεται, καὶ τοῦ ὕλικου τῶν γεγονότων, τὸ ὁποῖον παραλείπει, ὑπάρχουν ἀξιολογικαὶ κρίσεις. Ἐκλέγειν σημαίνει λοιπὸν κρίνειν.

Βεβαίως ὁ ἐπιστήμων ὀφείλει νὰ ἔχῃ καὶ αὐτὸς τὰς γνώμας του ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῆς «πόλεως». Διότι θὰ ἦτο παράλογον νὰ ἀξιῶσωμεν ἀπὸ τὸν ἐπιστήμονα νὰ παύσῃ νὰ εἶναι πολίτης καὶ νὰ μὴν ἐνδιαφέρεται διὰ τὰ κοινά. Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ ἔχῃ πίστιν εἰς τὰς ἰδέας του, ἀλλ' ὄχι φανατισμόν, πού ἀποτελεῖ παρωπίδας εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, διότι περιορίζει τὸ ὀπτικόν του πεδῖον καὶ σκοτίζει τὴν ψυχραίμον σκέψιν. Ἄλλως θεωρία δὲν θὰ εἶναι πλέον τὸ συμπέρασμα πού προκύπτει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἀλλ' ἡ προβολὴ τῶν ἐπιθυμιῶν μας. Ἡ ὑπόθεσις γίνεται τότε θέσις καὶ τὸ συμπέρασμα εἶναι α ἤ ἁ ἰσορροπία λανθασμένον. Τέλος τὰ διδάγματα τῶν μεγάλων ἐπιστημόνων, ὅσον καὶ ἂν εἶναι σημαντικά, δὲν εἶναι θέσφατα, δὲν εἶναι θρησκευτικὰ δόγματα μὴ ἐπιδεχόμενα συζήτησιν, ὡς νομίζουν πολλοί. Τὸ πίστευε καὶ μὴ ἐρεῦνα δὲν ἔχει σχέσιν μετὰ τὴν ἐπιστήμην. Διότι τὸ ὠρολόγιον τῆς ἐπιστήμης δὲν ἐσταμάτησε οὔτε μετὰ τὸν Ἀδ. Σμιθ, οὔτε μετὰ τὸν Κ. Μάρξ, οὔτε μετὰ τὸν Γ. Κάσελ. Μένοντες προσκολλημένοι εἰς τὰ διδάγματά των δὲν κάμνομεν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, ἀλλ' οἰκονομικὴν θεολογίαν.

Ὁ ἐπιστήμων ἤμπορεῖ βεβαίως νὰ πολιτεύεται ὅπως καὶ κάθε πολίτης. Δύναται ἀκόμη νὰ προσκομίσῃ εἰς τὴν πολιτικὴν τὰς ἐπιστημονικὰς του γνώσεις, ὅπως ὁ ἐργάτης χρησιμοποιεῖ εἰς τὴν πολιτικὴν τὰς γνώσεις του ἐπὶ τῶν ἐργατικῶν ζητημάτων καὶ ὁ ἀγρότης τὰ αἰτήματα τοῦ κλάδου του. Καὶ μάλιστα αἱ κρίσεις του, καθαρῶς ὑποκειμενικαί, δύνανται ν' ἀξιῶσουν τόσον μεγαλυτέραν σημασίαν ὅσον περισσότερον βασίζονται ἐπὶ τῆς ἐξαντλητικῆς ἐρεῦνης τῶν πραγματικῶν καταστάσεων. Ἐπειτα δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται ὅτι εἰδικώτερον ἢ οἰκονομικὴ, ὡς κοινωνικὴ ἐπιστήμη, ἐξετάζει τελικῶς σχέσεις : σχέσεις μεταξύ ἀτόμων (φιλελευθερισμός), σχέσεις μεταξύ τάξεων (σοσιαλισμός), σχέσεις μεταξύ κρατῶν (ἱμπεριαλισμός). Ἡ σκοπιὰ λοιπὸν ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁ ἐπιστήμων ἐξετάζει τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα τὸν ὑποχρεώνει νὰ λάβῃ προκαταβολικῶς κάποιαν θέσιν. Ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ὑποτάξῃ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν εἰς τὴν πολιτικὴν, δηλ. δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀποσιωπήσῃ ἢ νὰ διαστρεβλώσῃ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν χάριν πολιτικῆς σκοπιμότητος. Διότι ἡ ἐπιστημονικὴ διδασκαλία ἀποβλέπει εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας, ἐνῶ ἡ ὑποστήριξις μιᾶς πολιτικῆς θέσεως, δηλ. ἡ πολιτικὴ προπαγάνδα, ἐπιτυγχάνει καλύτερον τοὺς σκοποὺς της ὅταν παρουσιάζῃ μόνον τὴν μίαν

πλευράν τῶν πραγμάτων, τὴν πλέον εὐνοϊκὴν πρὸς τὴν ὑποστηριζομένην θέσιν, καὶ ἀποσιωπᾷ ὅ,τι δίνεται νὰ τὴν ἀδυνατίσῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἀντίπαλον ἄποψιν.

Ἡ κοινωνικὴ καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη ἔχουν ὡς ἔργον νὰ ἐξετάζουσι τὸ πῶς εἶναι καὶ ὅχι τὸ πῶς δεόν νὰ εἶναι τὰ κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ φαινόμενα, χωρὶς ν' ἀποκλείεται καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν κριτικὴ. Ἡ πολιτικὴ ἡμπορεῖ νὰ μεταχειρίζεται ἐπιστημονικὰ δεδομένα, δὲν ἀποτελεῖ ὅμως ἐπιστήμην, ἀλλ' ἐφαρμογὴν, δηλ. τέχνην. Ἐξ ἄλλου ὁ πολιτικὸς ἐπηρεάζεται εἰς τὴν ἐνέργειάν του καὶ ἀπὸ πολιτικούς σκοποὺς, ἠθικάς παραστάσεις, ἰδανικά, τὰ ὅποια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὕρῃ εἰς τὴν κοινωνιολογίαν ἢ εἰς τὴν οἰκονομίαν. Ἡ σύμπλεξις ὅμως τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς οἰκονομίας φαίνεται ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν τίτλον τῆς ἐπιστήμης «πολιτικὴ οἰκονομία».

Ὁ πειρασμὸς ἐπηρεασμοῦ τῆς θεωρητικῆς ἐξετάσεως ἀπὸ ἀμέσους πρακτικούς σκοποὺς εἰς καμμίαν ἄλλην ἐπιστήμην δὲν εἶναι μεγαλύτερος καὶ ἐπιβλαβέστερος ὅσον εἰς τὴν οἰκονομικὴν, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ ἔργα πολλῶν ἐκ τῶν καλυτέρων οἰκονομολόγων. Εἰδικώτερον ὁ διαχωρισμὸς τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν πολιτικὴν εἶναι δυσκολώτερος προκειμένου περὶ τῆς ἐφηρμοσμένης πολιτικῆς οἰκονομίας, πού ἐξετάζει τὰς ἐκδηλώσεις τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς εἰς τοὺς καθ' ἕκαστα τομεῖς των (ἀγροτικὴ πολιτικὴ, βιομηχανικὴ πολιτικὴ, κοινωνικὴ πολιτικὴ κλπ.). Κατὰ τὴν ἔρευναν αὐτῆς ἐπιδιώκομεν δύο κυρίως σκοποὺς. Πρῶτον ἓνα θεωρητικόν: Νὰ διαπιστώσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τοῦ σχετικοῦ κλάδου καὶ τὴν σημερινήν του κατάστασιν. Καὶ δεύτερον ἓνα πρακτικόν: Νὰ διατυπώσωμεν ὠρισμένας τελεολογικάς ἐπιδιώξεις πρὸς περαιτέρω διαμόρφωσιν τοῦ κλάδου (*de lege ferenda*). Ὁ πρῶτος δὲν χρειάζεται μόνον διὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν περιέργειάν μας, δηλ. διὰ μορφωτικούς ἀποκλειστικῶς λόγους, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ στηρίξῃ τὰς κοινωνικοοικονομικάς προθέσεις μας ἐπὶ ἀσφαλῶν θεμελίων. Καθότι ἐὰν ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὰ πορίσματα τῆς οἰκονομικῆς, ἡ πολιτικὴ δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ὑψωθῇ ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τῆς ἀστρολογίας, παρατηρεῖ ὁ Ch. Biard.

Πάντως ὁ πολιτικὸς θὰ εὕρῃ τὸν κατάλληλον χρόνον καὶ τὰ κατάλληλα μέσα διὰ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν τῶν πορισμάτων, τροποποιῶν ἐνδεχομένως αὐτὰ σύμφωνα καὶ μὲ ἄλλας ἀπόψεις (π. χ. σύγκρουσις ἀγροτικῶν καὶ βιομηχανικῶν ἐπιδιώξεων) ἢ καὶ ἀναλόγως τῆς παρουσιαζομένης ἐκάστοτε πολιτικῆς σκοπιμότητος. Τοῦτο δὲν συμβαίνει μόνον εἰς τὰ ἀστικά, ἀλλ' ἀκόμη καὶ εἰς τὰ κοινωνιστικά κράτη, ὡς π. χ. ἐφαρμογὴ τῆς Νέας Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς (NEP), ἀπομακρυνομένης ἀπὸ τὰ ὀρθόδοξα δόγματα τῆς κομμουνιστικῆς θεωρίας εἰς τὴν Ἑνωσιν Σ.Σοβιετικῶν Δημοκρατιῶν, ἢ ἡ ἐθνικοποίησις μόνον ὠρισμένων τομέων τῆς οἰκονομικῆς δράσεως εἰς τὴν σοσιαλιστικὴν Ἀγγλίαν.

Ἡ ἀποψις ὅμως τῆς σκοπιμότητος δὲν ἡμπορεῖ νὰ ἐπηρεάξῃ τὸν ἐπιστήμονα, πού ἐπιζητεῖ ν' ἀνακαλύψῃ τὰς ρυθμικότητας πού παρουσιάζονται εἰς

τὸν πολὺπλοκον κοινωνικὸν καὶ οἰκονομικὸν βίον καὶ νὰ ἐρευνᾷ τὰς αἰτιολογικὰς συναρτήσεις, τοὺς αἰτιώδεις δεσμοὺς τῶν ρυθμιכוτήτων τούτων. Καὶ ὅμως οἱ ὁπαδοὶ τῆς λεγομένης κλασικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας μετεβλήθησαν εἰς ἀπολογητὰς καὶ ὑπερασπιστὰς τῆς ἐλευθερίας τῶν συναλλαγῶν, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ ὑπάρχοντος ἀτομιστικοῦ καθεστῶτος τῆς κληρονομικῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας. Ἐνῶ ἀντιθέτως οἱ κοινωνισταὶ (σοσιαλισταὶ ἢ κομμουνισταὶ) μετεβλήθησαν εἰς εἰσαγγελεῖς τῆς κρατούσης τάξεως καὶ εἰς προπαγανδιστὰς ἐνὸς καθεστῶτος, τοῦ ὑποίου θέλουν νὰ βλέπουν μόνον τὰ πλεονεκτήματα καὶ ὄχι τὰ μοιραῖα μειονεκτήματα ἢ τουλάχιστον τὰς ἐλλείψεις, ὥστε νὰ ἐρευνοῦν τὰς δυνατότητας βελτιώσεώς των. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας παρουσιάζουν λοιπὸν οἱ πρῶτοι τὴν κωδικοποίησιν τῶν συμφερόντων μιᾶς τάξεως, τῆς κεφαλαιοκρατικῆς, καὶ οἱ δεύτεροι τὴν προπαγάνδαν ὀρισμένων πολιτικῶν ἀρχῶν. Ἐφθασαν μάλιστα νὰ ὀνομάσουν αὐτὴν «μαχητικὴν ἐπιστήμην», ἐνῶ αὐτὸς οὗτος ὁ ὅρος ἀποτελεῖ ἀντινομίαν. Ἐξ οὗ καὶ ἡ κρίσις ποῦ παρουσιάζεται σήμερον εἰς τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν, ἐνῶ αὕτη δὲν πρέπει νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ ἀπόψεις πολιτικῆς φύσεως. Καθότι ἡ ἀνωτερότης μιᾶς ἐπιστημονικῆς θεωρίας ἀπὸ μίαν ἄλλην μετᾶται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴν ἐπεξηγηματικὴν τῆς ἱκανότητα. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς διαφορὰς τῶν ἀντιλήψεων ἐπὶ τοῦ τί πρέπει νὰ γίνη, αὗται προέρχονται ἀπὸ πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς πεποιθήσεις, ἀπὸ ἀτομικὰς προτιμήσεις καὶ ταξικὰ συμφέροντα, ποῦ δὲν ἔχουν σχέσιν μὲ τὸν ἐπιστημονικὸν ὀρθολογισμόν. Πάντως ἀπαραίτητος προϋπόθεσις κάθε ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως, τῆς ἐκφράσεως καὶ τῆς συζητήσεως.

Αἱ ιδέαι καὶ αἱ θεωρίαι δὲν παρουσιάζονται τυχαίως. Εἶναι προϊόντα ὀρισμένων συνθηκῶν καὶ κάθε ἐποχὴ θέτει τὰ προβλήματά της. Ἄλλ' ὅπως ὅλα εἰς τὸν κόσμον τοῦτον οὕτω καὶ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ὑπόκειται εἰς τὸν γενικὸν νόμον τῆς ἐξελίξεως. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν ταύτην κατευθύνεται εἴτε ἀπὸ τὰς ἐπικρατούσας ἐκάστοτε δυναμικὰς ιδέας (idées forces), σύμφωνα μὲ τὴν θεωρίαν τοῦ Α. Fouillée, ποῦ ἀποτελοῦν κατ' ἄλλους μὲν ὁμαδικὰς ἐκδηλώσεις, κατ' ἄλλους δὲ γνώμας ὀρισμένων ἡγετικῶν ἀτόμων (προφητῶν, ἡρώων, μεγάλων πολιτικῶν), εἴτε ἀπὸ ὕλικας μόνον αἰτίας, ὡς δογματίζει ἡ σχολὴ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, εἴτε καὶ ἀπὸ τοὺς δύο μαζὶ αὐτοὺς παράγοντας, ὡς παραδέχονται πλεῖστοι σήμερον ἐπιστήμονες. Πάντως ὕλικαὶ καὶ ἰδεολογικαὶ αἰτίαι δὲν ἐνεργοῦν ἀνεξαρτήτως. Ἐκάστη φάσις τῆς ἐξελίξεως εἶναι ἡ συνισταμένη ὕλικῶν καὶ ψυχοπνευματικῶν αἰτιῶν, κατὰ διαφόρους συνδυασμούς.

Ἡ οἰκονομικὴ εἶναι μία ἐπιστήμη τῆς κοινωνίας καὶ πρέπει ν' ἀλλάζῃ μὲ τὴν ἀλλαγὴν τῆς κοινωνίας. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι τὰ τιθέμενα κατ' ἐποχὰς προβλήματα ὑποβάλλουν τὰς αὐτὰς εἰς ὅλους λύσεις. Ἐκαστος τὰ ἐξετάζει

ἀπὸ διαφόρου σκοπιᾶς, ἀποβλέπει εἰς ἄλλους σκοπούς καὶ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του. Ἐὰν αἱ ιδέαι ἦσαν ἀποτέλεσμα μόνον τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς ἐποχῆς, τότε, διερωτῶνται οἱ Ζίντ καὶ Ρίστ, πῶς ἀπὸ τὸ αὐτὸ περιβάλλον καὶ κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν προῆλθον ταυτοχρόνως θεωρίαι ὀχιμόνον διάφοροι ἀλλὰ καὶ ἀντίθετοι, ὅπως π. χ. τοῦ αἰσιοδόξου J.—B. Say καὶ τοῦ ἀπαισιοδόξου Σισμόντι, τοῦ διαλαλητοῦ τῆς κοινωνικῆς ἁρμονίας Bastiat καὶ τοῦ ἐπαναστάτου Proudhon, τοῦ ἀποστόλου τοῦ εἰρηνικοῦ συνεργατισμοῦ Schulze—Delitzsch καὶ τοῦ προφήτου τῆς κοινωνικῆς ἐπαναστάσεως Κάρλ Μάρξ;

Πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ προσοχή μας δὲν ἐφελκύζεται ἀπὸ μίαν κατάστασιν σταθεράν καὶ ὁμοιόμορφον, διότι ἡ συνήθεια καὶ ἀκόμη ὁ αὐτοματισμὸς κυριαρχοῦν τὴν συνείδησίν μας. Ὄταν συνηθίσωμεν εἰς μίαν κατάστασιν, τὴν εὐρίσκομεν φυσικὴν, εἰς τρόπον ὥστε δὲν τὴν σκεπτόμεθα καὶ οὔτε αὕτη μᾶς προκαλεῖ ἐκπληξιν. Ἀντιλαμβανόμεθα αὐτομάτως μόνον τὴν ἀλλαγὴν. Ὅσον καὶ ἂν ἀνατρέξωμεν εἰς τοὺς προδρόμους ἀκόμη τῶν μελετητῶν τῶν κοινωνικῶν ζητημάτων παρατηροῦμεν ὅτι αἱ πλέον σημαντικαὶ πρόοδοι, ποὺ ἔγιναν εἰς τὸ πεδίον τῆς σκέψεως ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν ἐν γένει φαινομένων, παρουσιάσθησαν εἰς περιόδους κρίσεως ἢ ἐξ ἀφορμῆς μιᾶς κρίσεως. Τοῦτο συμβαίνει ὅταν οἱ ἐκ παραδόσεως θεσμοὶ κλονίζονται ἢ τροποποιοῦνται ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν φαινομένων ἱστορικῶν, ποὺ τοὺς ἀνέτρεψαν ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει. Ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἀρκεῖ ἡ ἔκρηξις μιᾶς κρίσεως διὰ νὰ ἐπιφέρῃ αὐτομάτως τὴν πρόοδον. Χρειαζεται ἀκόμη νὰ πραγματοποιηθῇ εἰς ἐποχὰς συνειδητάς, ὅπου νὰ ὑπάρχῃ ἓνα πνευματικὸν περιβάλλον ἢ τουλάχιστον νὰ εὐρίσκωνται μερικοὶ ἄνθρωποι συνηθισμένοι ν' ἀναλύουν τὰ γεγονότα καὶ νὰ σκέπτονται ἐλευθέρως ἐπὶ ἀφρημένων θεμάτων, ἔξω ἀπὸ τοὺς δεσμούς τῆς παραδόσεως καὶ μὲ μίαν ἀπωτέραν προοπτικὴν. Ὅσάκις πληροῦται ὁ ἀπαραίτητος οὗτος ὁρος καὶ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ξεπερνοῦν τοὺς ἐκ παραδόσεως θεσμούς, βλέπομεν νὰ γεννῶνται σπουδαῖα ἔργα, ἀφορῶντα τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν.

Ἡ Ἑλλὰς μᾶς δίδει τὸ πειστικώτερον ἐπὶ τούτου παράδειγμα. Ὑστερα ἀπὸ ἑνδοξον βίον δύο ἢ τριῶν αἰώνων, ἐξεδηλώθη εἰς τὰς ἑλληνικὰς «πόλεις» μία βαθεῖα ἀνησυχία, πιστοποιοῦσα ὅτι οἱ θεσμοὶ τῶν δὲν ἦσαν πλέον οἱ ἁρμόζοντες πρὸς τὴν πνευματικὴν καὶ οἰκονομικὴν τῶν ἀνάπτυξιν. Τότε ἐπεφάνησαν αἱ ἐσωτερικαὶ ἐπαναστάσεις ἐντὸς αὐτῶν, οἱ πελοποννησιακοὶ πόλεμοι. Ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἤνθισαν καὶ αἱ μεγάλαι φιλοσοφικαὶ σχολαὶ τῶν σοφιστῶν, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους κλπ. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον παρατηροῦμεν εἰς τὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὅταν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας δημιουργοῦν μίαν κοινωνικὴν φιλοσοφίαν, ποὺ ἀποβλέπει εἰς διαφόρους ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα σκοπούς. Ἀλλὰ τέλος παραδείγματα εἶναι οἱ θρησκευτικοὶ πόλεμοι κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα καὶ ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάστασις μαζὶ μὲ τὴν πύκνωσιν τοῦ πλη-

θυσμοῦ τῆς Εὐρώπης, πού ἔθεσαν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα νέα προβλήματα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν. Γενικῶς ἐπιβάλλεται νὰ ὑπάρχῃ ἁρμονία μεταξὺ τῆς προόδου μιᾶς κοινωνίας καὶ τῶν θεσμῶν τῆς, ἄλλως ἐπέρχεται σύγκρουσις καταστρεπτικὴ καὶ διὰ τοὺς δύο. Καὶ οἱ κοινωνικοὶ θεσμοὶ πού ὀρθώνονται ὡς ἐμπόδια εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ζωῆς φανερώνονται τεχνητοὶ καὶ πρέπει ἀναποφεύκτως νὰ πέσουν.

Δὲν δυνάμεθα νὰ συμφωνήσωμεν μὲ τὴν ἀποψιν τοῦ Μάρξ, ὅτι κάθε ἐποχὴ θέτει μόνον τὰ ζητήματα πού ἡμπορεῖ νὰ λύσῃ. Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα δὲν εἶναι, ὡς κοινῶς νομίζεται, ἓνα νέον πρόβλημα, πού οἱ ἐρευνῆται καὶ οἱ σοφοὶ τῶν περασμένων ἐποχῶν παρεγνώρισαν ἢ περιεφρόνησαν συστηματικῶς. Βεβαίως αἱ λεπτομέρειαι τοῦ προβλήματος ἀλλάζουν, ἀλλ' οὐσιαστικῶς τοῦτο παραμένει τὸ ἴδιον. Διότι ἀσφαλῶς δὲν ἔχει σημασίαν ἐὰν εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας οἱ προλετάριοι ἦσαν δούλοι ἢ θῆτες καὶ οἱ πλούσιοι ἐλέγοντο εὐπατρίδαι. Ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, οἱ Κυνικοί, οἱ Ἐπικουρικοὶ καὶ οἱ Στωϊκοὶ ἔθεσαν πρὸ πολλῶν αἰώνων τὰ γενικὰ ζητήματα πού μᾶς ἀπασχολοῦν καὶ σήμερα. Ἐμελέτησαν καὶ κατενόησαν ἀρκετὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Εἰς τὴν κάλυψιν τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς τὴν ἀλληλεγγύην αὐτῶν εὐρίσκουν τὴν πηγὴν τῆς οἰκογενειακῆς, τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς κρατικῆς ὁργανώσεως. Κυριαρχοῦμενοι ὅμως ἀπὸ τὴν σκέψιν ὅτι ἡ ψυχὴ προὐπάρχει τοῦ σώματος, ὅτι ἐπιζῇ αὐτοῦ καὶ ὅτι συνεπῶς ἀποτελεῖ τὸ κατ' ἐξοχὴν οὐσιαστικὸν μέρος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, κατηύθυναν τὰς μελέτας των ὀλιγώτερον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν τοῦ σώματος καὶ περισσύτερον εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς ψυχῆς. Καταδικάζουν τὸν πλοῦτον, τὴν πολυτέλειαν, τὸ ἐμπόριον, τὴν βιοτεχνίαν καὶ ἀκόμη περιφρονοῦν κάθε εἶδους πληρωνομένην ἐργασίαν, σωματικὴν ἢ καὶ πνευματικὴν. Καὶ ὅταν τὴν παραδέχωνται, ὅπως οἱ Κυνικοί, εἶναι πρὸς διαμαρτυρίαν ἐναντίον τῆς ὑπερφανείας τῶν πλουσίων καὶ ὡς μέσον πρὸς ἀπόκτησιν ἀνεξαρτησίας. Θεωροῦν ὡς ἐλαττώματα τὰς τάσεις πού οἱ ἄνθρωποι ἐκδηλώνουν διὰ τὴν ὑλικὴν των εὐτυχίαν καὶ ὡς πράξεις ἀρετῆς τὰ ἐμπόδια πού θέτουν εἰς τὴν αὐξήσιν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀνθρώπων. «Τὸ μὲν μηδενὸς δέεσθαι θεῖον εἶναι, τὸ δ' ὡς ἐλαχίστων ἐγγυτάτω τοῦ θείου. Καὶ τὸ μὲν θεῖον κράτιστον, τὸ δ' ἐγγυτάτω τοῦ θείου ἐγγυτάτω τοῦ κρατίστου», ἔλεγεν ὁ Σωκράτης, ὅπως γράφει ὁ Ξενοφῶν εἰς τ' «Ἀπομνημονεύματά» του. Ἰδοὺ διατὶ ἡ οἰκονομικὴ δὲν ἐνεφάνισε τὴν πρόοδον τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ὅπου ἄλλωστε ἐπεκράτει τὸ σύστημα τῆς κλειστῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας καὶ ὅπου ἐπίσης ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν «πόλεων» ἦτο μᾶλλον κλειστή.

Ὡς ἐκ τούτου οἱ Ἀρχαῖοι ἐπεφύλαττον εἰς τοὺς δούλους τὴν χρήσιμον ὑπαρξιν καὶ ἐξετίμων μόνον τὴν θεωρητικὴν ἐνατένισιν τῆς ζωῆς. Τὸ σῶμα εἶναι δι' αὐτοὺς δοῦλος, τοῦ ὁποῖου ὁ παντοδύναμος κύριος εἶναι ἡ ψυχὴ. Τὰς ἰδέας αὐτὰς ἀσπάζονται οἱ Προφῆται τοῦ Ἰσραήλ, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας

καὶ οἱ ὄνειροπόλοι δόκτορες τοῦ Μεσαίωνα, διὰ τοὺς ὁποίους αἱ κοινωνικαὶ ἐπιστῆμαι ἀπετέλουν κεφάλαια τῆς Θεολογίας. Ἡ πτωχεία ἦτο τὸ ἰδεῶδες τῶν θεολόγων καὶ ἡ Σύνοδος τοῦ 1332 κατεδίκασε κάθε μορφήν ἰδιοκτησίας, ἀκόμη καὶ κολλεκτιβιστικῆς.

Ἄλλ' αἱ ἀνθρώπινοι κοινωνίαι ἐξειλίχθησαν, παρὰ τὰ διδάγματα τῶν μεταφυσικῶν, πρὸς μίαν κατεύθυνσιν ποῦ ἐπέβαλλον ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ περιβάλλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζων. Τὰ γεγονότα ἦσαν ἐπικρατέστερα ἀπὸ τὴν θεωρίαν καὶ ὁ πραγματισμὸς ἐνίκησε τὸν μυστικισμόν. Ἀκόμη καὶ οἱ οὐτοπισταί, ὅπως ὁ Μόρους καὶ ὁ Καμπανέλλα, ποῦ ὀνειρεύονται τὴν ἐπιστροφὴν εἰς μίαν ἰδεώδη πλατωνικὴν πολιτείαν, θεωροῦν τὴν ἐργασίαν ὡς κοινωνικὸν καθῆκον. Ὁ Montesquieu εἰς τὸ βιβλίον του «Περὶ τοῦ πνεύματος τῶν νόμων», θέτει ὡς βάσιν αὐτῶν τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰς συνθήκας ποῦ ἐπιβάλλει εἰς τὴν ὑπαρξίν των τὸ περιβάλλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐσχηματίσθησαν κοινωνικαὶ ὁμάδες. Οἱ φυσιοκράται ὁμῶς συνέχουν τὸ φυσικὸν μὲ τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον, ὅπως συμβαίνει ἀκόμη εἰς τινὰς πρωτογόνους λαούς, ὃν καὶ ὁ Πρωταγόρας εἶχεν ἤδη προβῆ εἰς τὴν μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν διάκρισιν, ποῦ φέρει αὐτομάτως καὶ εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν νόμων. Καθότι βεβαίως οἱ πρῶτοι ὑπόκεινται εἰς τὴν ἀναγκαιότητα, ἐνῶ οἱ δεῦτεροι εἰς τὴν κοινωνικὴν βούλησιν καὶ συνεπῶς εἰς τὴν ἀλλαγὴν.

Αἱ τρεῖς ἐπαναστάσεις, τῆς Ἀγγλίας, τῶν Ἑν. Πολιτειῶν καὶ πρὸ πάντων ἡ Γαλλικὴ, ἔσπασαν τὰ νομικὰ πλαίσια τοῦ Μεσαίωνα καὶ ἐκήρυξαν τὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου, δόγμα ποῦ ἐπεκράτησεν ἔκτοτε εἰς ὅλας τὰς χώρας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Διότι ναὶ μὲν ἡ ἀξία τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ἐκηρύχθη ἀπὸ τὸν Χριστιανισμόν, ὁ ὁποῖος ἐπέφερε τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας, ποῦ ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει ὡς «φύσει τεθειμένην», ἀλλὰ τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα ἀνεγνωρίσθησαν μόνον μετὰ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν. Ἐνῶ εἰς τὸν Μεσαίωνα καὶ ἡ ἐργασία ἀκόμη δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς φυσικὴ ἀσκήσις τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, ἀλλ' ὡς παραχώρησις τῆς ἀρχῆς, ἐξ οὗ ἡ ἀγορὰ τοῦ δικαιώματος τούτου.

Ἡ ὕλική ἀνθισις τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὀφείλεται εἰς τὴν ἐλευθερίαν δράσεως τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας. Τὸ φιλελεύθερον οἰκονομικὸν πολίτευμα ὑπῆρξε τὸ κατὰλληλον κλίμα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς τοιαύτης οἰκονομίας, ἡ ὁποία πάλιν ἐβοήθησεν εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῶν φιλελευθέρων ἀρχῶν. Διὰ τοῦτο, κατὰ τοὺς φιλελευθέρους, ἡ πολιτικὴ οἰκονομία θεωρεῖται ὡς εἶδος ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως τοῦ δόγματος ὅτι ἡ ἐλευθερία εἰς τὰς συναλλαγὰς ἀποτελεῖ τὴν μόνην δυνατὴν καὶ ἱκανοποιητικὴν λύσιν ὅλων τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων. Οὗτοι ἐνόμισαν ὅτι τὰ συμφέροντα τῆς κοινωνίας καὶ τὰ συμφέροντα τῶν ἀτόμων ὅχι μόνον δὲν ἀντιμάχονται, ἀλλ' εὐρίσκονται εἰς πλήρη συμφωνίαν πρὸς ἄλληλα. Τὸ γενικὸν καλὸν στηρίζεται ἐπὶ τῆς φυσικῆς προσπάθειας κάθε ἀτόμου νὰ βελτιώσῃ τὰς συνθήκας τῆς ζωῆς του, ἔγραψεν ἡδὴ ὁ Ἀδάμ Σμιθ.

Ἄλλὰ δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ ὅτι τὰ «ἐνστικτα», ποῦ θέτει ὡς βάσιν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, εἶναι πράγματι προϊόντα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἐλευθερος ἀνταγωνισμὸς δὲν ἦτο μόνον οἰκονομικὴ θεωρία, ἀλλὰ καὶ φιλοσοφικὸν σύστημα, βασιζόμενον ἀρχικῶς ἐπὶ τῆς θείας ἁρμονίας τῆς δημιουργίας καὶ ἐπὶ τῶν ἐξελικτικῶν νόμων τοῦ Δαρβίνου ἀργότερον. Ἄλλωστε ὁ Ἀδὰμ Σμιθ ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ οἱ πρῶτοι ἐμπνευσταὶ τῶν ιδεῶν τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας ὑπῆρξαν οἱ διδάσκαλοί του φιλόσοφοι Fr. Hutcheson καὶ D. Hume.

Ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἐντεῦθεν ἐδημιουργήθησαν νέαι ἰδεολογίαι εἰς τὸ θρησκευτικόν, φιλοσοφικόν, πολιτικόν καὶ κοινωνικόν πεδίον. Καμμία ἀπὸ αὐτὰς δὲν ἔλκει τὴν ἀξίαν τῆς ἀμέσως ἀπὸ τὸν ἀστισμὸν. Καμμία δὲν ἰσχυρίσθῃ ὅτι ἡ καλυτέρα κοινωνία, ἡ καλυτέρα πολιτικὴ, ἡ καλυτέρα οἰκουμένη ἐπέβαλλον τὴν κεφαλαιοκρατικὴν κυριαρχίαν. Ὁμιλοῦν, ὅπως ὅλαι αἱ ἰδεολογίαι, ἐν ὀνόματι τῆς «ἀληθείας» καὶ διὰ τὸ καλὸν τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Ἐνεκα τούτου καὶ ἔγιναν ἀσπασταὶ ἀπὸ τὴν πλειονοψηφίαν τῶν ἀτόμων ποῦ δὲν ἀνέμενον ὀφέλη ἀπὸ αὐτὰς.

Οἱ κλασικοὶ ἐπίστευον εἰς τὸ οἰκονομικὸν πεπρωμένον καὶ δὲν ἀπησχολοῦντο μὲ ἀνθρωπιστικὰς ἀπόψεις. Ἦδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν σχεδὸν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὁ Γαλλοελβετὸς Σισμόντι, ἐπισκεφθεὶς τὴν τότε ἐκβιομηχανοποιουμένην Ἀγγλίαν, κατηγόρησε δι' αὐτὸ τοὺς κλασικοὺς καὶ ἐζήτησε τὴν κρατικὴν ἐπέμβασιν πρὸς προστασίαν τῶν ἐργαζομένων. Τὰς ἀπόψεις ὁμοῦς αὐτὰς ἀνέπτυξαν ἰδίως οἱ σοσιαλισταί. Οὗτοι εἶναι ἀπαισιόδοξοι ὡς πρὸς τὸ παρὸν, ἀλλ' αἰσιόδοξοι διὰ τὸ μέλλον. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προσεπάθουν νὰ διατυπώσουν ιδεώδεις μορφὰς παραγωγῆς καὶ κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν, κατὰ τὸ σύστημα τῆς Πλατωνικῆς «Πολιτείας», ἦσαν οὕτοπισται σοσιαλισταί. Εἶτα ὁμοῦς κατέγιναν εἰς τὴν μελέτην τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος, εἰς τὴν κριτικὴν τῶν νόμων τῶν κλασικῶν καὶ εἰς τὴν συναγωγὴν συμπερασμάτων συμφώνων πρὸς τὰς κοινωνικὰς τῶν ἀντιλήψεις. Τὰ συμπεράσματα αὐτὰ προβάλλονται ὄχι πλέον ὡς ἀτομικαὶ ἀπόψεις, ἀλλ' ὡς συμπεράσματα τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Οὕτω ἐδημιουργήθη ἡ σχολὴ τοῦ ἐπιστημονικοῦ λεγομένου σοσιαλισμοῦ ἢ Μαρξισμού.

Κυριαρχοῦσα ἄποψις τοῦ Μαρξισμού εἶναι ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ ἀναπότρεπτος ἱστορικὴ ἐξέλιξις φέρει τὰς συγχρόνους κοινωνίας πρὸς τὸν σοσιαλισμὸν. Τὸ κρατοῦν σήμερον οἰκονομικὸν σύστημα (κεφαλαιοκρατισμὸς) ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸ ἀναγκαῖον ἐξελικτικὸν σταθμὸν, ἀλλὰ περιέχει μίαν βασικὴν ἀντινομίαν: τὸν συλλογικὸν τρόπον παραγωγῆς καὶ τὸν ἀτομικὸν τρόπον ἰδιοποιήσεως τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς. Ὁ Μαρξ πιστεύει ὅτι καὶ ἡ μορφή τῆς ἰδιοκτησίας πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ γίνῃ συλλογικὴ. Πιστεύει εἰς τὸν κοινωνικὸν

ντετερμινισμόν καὶ διὰ τοῦτο ἀντιτάσσεται εἰς τὰς ἀνθρωπιστικὰς ἀπόψεις τοῦ Σισμόντι περὶ εὐημερίας τοῦ ἀτόμου, ἀφοῦ, ὅπως γράφει, «ἡ ὑψηλότερα ἀνάπτυξις τῆς ἀτομικότητος ἐξαγοράζεται μόνον δι' ἱστορικῆς λειτουργίας, κατὰ τὴν ὁποίαν θυσιάζονται τὰ ἄτομα, ἀφοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, ὡς καὶ εἰς τὸ ζωϊκὸν καὶ φυτικὸν βασίλειον, αἱ ὠφέλειαι τοῦ γένους πραγματοποιοῦνται πάντοτε εἰς βάρος τῶν ὠφελειῶν τῶν ἀτόμων». Ἐκτοτε ἡ πολιτικὴ οἰκονομία κατέστη στίβος ἀγώνων μεταξὺ τῶν ἀτομιστῶν καὶ τῶν κοινωνιστῶν.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἐν προκειμένῳ ἡ ἄποψις τῶν Ἀγγλων σοσιαλιστῶν (Φαβιανῶν), οἱ ὅποιοι ἀποβλέπουν εἰς τὴν κοινωνιστικὴν ὀργάνωσιν, μὲ σκοπὸν ὅμως τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτόμου. Τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς δὲν ἀνέπτυξαν μόνον οἱ φαβιανοὶ οἰκονομολόγοι ἀλλ' ἀκόμη καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Marshall εἰς τὸ Καϊμπριτζ, ὁ νεοκλασικὸς J. M. Pigou, πού ὑποστηρίζει ὅτι κακῶς ἡ πολιτικὴ οἰκονομία ἀσχολεῖται ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν παραγωγὴν καὶ τὰς ἀνταλλαγὰς, ἐκφραζομένας εἰς χρῆμα, ἐνῶ πρέπει αὕτη ν' ἀποβλέπη ὑψηλότερα: εἰς τὴν εὐημερίαν τῆς κοινωνίας. Ἀλλ' ὁ τυφλὸς νόμος τῆς προσφοράς καὶ τῆς ζητήσεως δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ φθάσωμεν εἰς μίαν συγκριτικὴν ἐκτίμησιν τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν ἀναλόγως τοῦ ἐνδιαφέροντος πού ἕκαστον ἐξ αὐτῶν παρουσιάζει διὰ τὴν εὐημερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ αἱ τιμαὶ παρουσιάζονται ὡς συνάρτησις ὅχι τῆς ἐντάσεως τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν ἀλλὰ τῆς ἐκτάσεως τῆς ζήτησεως, δηλ. τῶν ἀναγκῶν πού ρυθμίζει ἡ ἀγοραστικὴ δύναμις. Μία καλυτέρα λοιπὸν διανομὴ τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος θ' αὐξήσῃ τὸ ἀνώτατον τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας.

Ἐπίσης τὴν κοινωνικὴν ἄποψιν ἐκφράζει ἡ οἰκουμενιστικὴ θεωρία τοῦ Αὐστριακοῦ Σπᾶνν (universalismus), πού βασιζέται ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς τελεολογίας. Οὗτος δὲν εἶναι ὁπαδὸς τῆς ὕλιστικῆς σχολῆς. Ἐξετάζει τὴν οἰκονομίαν ὅχι ὡς ἓνα ὀργανικὸν σύνολον, ἄσχετον μὲ τὰς εὐρυτέρας κοινωνικὰς ἐκδηλώσεις, ἀλλ' ὡς ἓνα σύστημα μέσων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ πού ἐπιδιώκει ἡ κοινωνία. Αὕτη ἀποτελεῖ μίαν «πνευματικὴν πραγματικότητα», ἐνῶ ἡ οἰκονομία ἐξυπηρετεῖ τὸ ζωτικὸν συναίσθημα τῆς καλύψεως τῶν ἀναγκῶν τῆς κοινωνίας. Ἡ οἰκονομία ἀποτελεῖται ἀπὸ τάσεις ἀτόμων, ὁμοιάζει μὲ ὕφασμα, ὅπου κάθε νῆμα ἔχει ἀξίαν ἀπὸ τὸν σύνδεσμόν του μὲ τὰ ἄλλα νήματα. Ἀντὶ λοιπὸν τῆς ἀτομιστικῆς ἀνταγωνιστικῆς ἀντιλήψεως εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων ὁ Σπᾶνν προτείνει τὴν ὀργανικὴν, ἡ ὁποία ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς ὁλότητος καὶ ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν αὐτῆς, Ἡ οἰκονομία δὲν νοεῖται ἀπομεμονωμένη, αὕτη καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ μόνον ὡς ἓνα τμῆμα τοῦ ὅλου. Ἐνῶ λοιπὸν ἡ ἀρχαία οἰκονομικὴ ἐθεώρει τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἀνταλλαγῆς καὶ τῆς τιμῆς ὡς κύρια θέματά της, ἡ θεμελιώδης ἀντίληψις τῆς νέας οἰκονομικῆς ἀποβλέπει εἰς τὸν σκοπὸν, εἶναι τελεολογική.

Τέλος ἀπὸ τινων ἐτῶν ἐνεφανίσθη εἰς τὰς Ἡν. Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς μία νέα σχολή, ἡ θεσμολογικὴ (Institutional School), ἡ ὁποία ἐξετάζει τὰ

οικονομικά φαινόμενα ὡς ἀναπόσπαστα ἀπὸ τὸ ἐλάχιστον καὶ διάφορον εἰς κάθε κοινωνίαν πλαίσιον τῶν νόμων καὶ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν. Ἡ σχολὴ αὕτη πλησιάζει λοιπὸν πρὸς τὴν ἱστορικὴν, ἀλλὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας, ὅσον ἀφορᾷ τὴν συμπεριφορὰν τῶν ἀνθρώπων, ἣ ὁποία δὲν ἀποτελεῖ σειρὰν λογικῶν πράξεων τῶν ἀτόμων, συμφῶνων πρὸς τὰς κλασικὰς οἰκονομικὰς ἀρχάς, ἀλλ' ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ ἔνστικτον, ἀπὸ τὰς συνθηκὰς, ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ ἐν γένει ἀπὸ τοὺς θεσμούς. Οὕτως ἡ οἰκονομικὴ πλησιάζει πρὸς τὴν κοινωνιολογίαν, τῆς ὁποίας οὐσιαστικῶς ἀποτελεῖ κλάδον.

Ἄλλὰ καὶ γενικώτερα, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Keynes καὶ τοῦ Wicksell, ἡ νέα γενεὰ τῶν οἰκονομολόγων τείνει νὰ ἐκφύγῃ ἀπὸ τὰς αὐχμηρὰς θεωρίας τοῦ ὀριακοῦ παράγοντος καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας. Ἐνδιαφέρεται περισσότερο διὰ τὴν «μακρο - οἰκονομίαν» παρά διὰ τὴν «μικρο - οἰκονομίαν». Δὲν καταγίνεται δηλ. πλέον μὲ τὰς ἀντιδράσεις τῶν ἀτόμων ἐπὶ τῶν καθ' ἑκαστον οἰκονομικῶν θεμάτων, ἀλλ' ἀσχολεῖται πρωτίστως μὲ τὴν διαγωγὴν τῶν ὁμάδων καὶ τὴν μέτρησιν τῶν ποικίλων οἰκονομικῶν λειτουργιῶν (ἀποταμίευσις καὶ ἐπένδυσις, παραγωγὴ κεφαλαιουχικῶν ἢ καταναλωτικῶν ἀγαθῶν) συνολικῶς λαμβανομένων. Διὰ τὴν νέαν θεωρίαν ἐνδιαφέρον παρουσιάζει λοιπὸν ἡ μέτρησις τῶν συνόλων, ὡς ἡ ὀλικὴ προσφορὰ καὶ ἡ ὀλικὴ ζήτησις. Ἐπίσης ἡ μέτρησις τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ τῆς διαθέσεώς του, ποῦ ἐνδιαφέρει τὴν κοινωνικὴν πρόοδον περισσότερο ἀπὸ τὴν κατανομήν του. Καὶ ἔτι πλέον ἡ σύλληψις τοῦ ρυθμοῦ, συχνὰ ὄχι ἀρμονικοῦ, τῆς προόδου τῶν διαφορῶν οἰκονομικῶν λειτουργιῶν.

Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ἡ πολιτικὴ οἰκονομία ἐνεφανίσθη κατὰ πρῶτον ὡς κλάδος τῆς γενικῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης καὶ τείνει νὰ καταλήξῃ πάλιν εἰς αὐτήν. Οἱ κλασικοὶ οἰκονομολόγοι περιώρισαν τὴν προσοχήν των εἰς τὰ ἐλαττήρια τῶν ἀτομικῶν πράξεων. Συνεχιστὰ αὐτῶν εἶναι σήμερον οἱ ὁπαδοὶ τῆς θεωρίας τῆς ὀριακῆς χρησιμότητος, τὴν ὁποίαν ἠθέλησαν νὰ ἐφαρμόσουν ὄχι μόνον διὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν θεμάτων τῶν ἀνταλλαγῶν (K. Menger), ἀλλ' ἀκόμη καὶ εἰς τὰ ζητήματα τῆς παραγωγῆς, τῆς καταναλώσεως, τοῦ τόκου, τῆς ἐγγείου προσόδου, τῶν ἡμερομισθίων καὶ τέλος τοῦ νομίσματος (K. Keynes). Ἡ θεωρία ὅμως αὕτη ἔχει ἀμφισβητουμένην ἄλλωστε ἀξίαν ἀπὸ ἀπόψεως ἀτομικῆς ψυχολογίας, ἀλλὰ δὲν εὐσταθεῖ ἀπὸ ἀπόψεως κοινωνικῆς, προκειμένου δηλ. περὶ ἀγαθῶν σταθερᾶς χρησιμότητος καὶ ἀνταλλασσόμενων μὲ ἄλλα, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς συγχρόνους κοινωνίας. Διὰ τοῦτο οἱ πλεῖστοι ἀπὸ τοὺς νεωτέρους οἰκονομολόγους ἀσχολοῦνται μὲ τὰ ἄτομα ὄχι πλέον μεμονωμένως ἀλλὰ πρὸ πάντων ὡς μελῶν τῆς κοινωνίας. Διότι ἄτομον καὶ κοινωνία εἶναι αἱ δύο ἀκραῖαι καταστάσεις ὅπου τείνουν—χωρὶς νὰ φθάσουν ἀπολύτως— αἱ πρωτόγονοι ἢ αἱ ὀλοκληρωτικαὶ κοινωνίαι, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητα ἔχομεν κοινωνικὰ ἄτομα, μὲ ὄντοτητα ἀλλὰ καὶ μὲ κοινωνικὰς ὑποχρεώσεις, οὕτως ὥστε τὸ ἄτομον δὲν ἀποτελεῖ τὴν ἀρνήσιν τῆς κοι-

ωνίας, ούτε ή κοινωνία τήν ἄρνησιν τοῦ ατόμου. Ἄλλ' ὅσον καί ἂν ή δρᾶσις τοῦ συνόλου σχηματίζεται ἀπό τήν δρᾶσιν τῶν ἀποτελούντων αὐτό μερῶν, ή συγχρονισμένη οἰκονομική ἐπιστήμη μεριμνᾷ περισσότερον περί τῶν ἐλατηρίων πού συνδέονται μέ τήν ὁμαδικήν παραγωγήν καί οἰκαιοποίησιν τῶν ἀγαθῶν, σύμφωνα μέ τήν ἀρχήν ὅτι ή εὐτυχία τοῦ συνόλου πρέπει νά εἶναι ὁ ἔσχατος λόγος κάθε ιδιωτικῆς ἐνεργείας.

Ἐν τούτοις πολλοί θεωρητικοί οἰκονομολόγοι μένουν ἀκόμη προσκολλημένοι εἰς τὰς ἀρχάς τῆς κλασικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, παραβλέποντες τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ζῶον πολιτικόν». Οὕτω ὁ νεοκλασικισμός τοῦ Marshall καί τοῦ Pigou, ή θεωρία τῆς νεο-ὀριακῆς χρησιμότητος τοῦ Strigl καί τοῦ Hayek καί ὁ φορμαλισμός τοῦ Neumann βασίζονται ἐπὶ τοῦ ατομισμού. Συχνά μάλιστα αἱ ἰδέαι αὗται καταντοῦν «Ροβινσονάδες», ἀναλύνουν δηλ. τήν οἰκονομικήν διαγωγήν ἐνὸς μεμονωμένου ἀνθρώπου, ὡς ἀφετηρίαν θεωρίας κάποιου συστήματος. Ἄλλ' ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Μάρξ, ή παραγωγή μεμονωμένων ατόμων ἔξω τῆς κοινωνίας εἶναι τόσον ἄλογος ὅσον καί ή ἀνάπτυξις τῆς ὁμιλίας χωρὶς ἄτομα πού ζοῦν μαζί καί ὁμιλοῦν μαζί.

Καθότι τήν πολιτικήν οἰκονομίαν δὲν ἐνδιαφέρει ὁ ἄνθρωπος εἰς τήν φυσικήν του κατάστασιν, ὅσον καί ἂν ἔχει ἀνάγκας, οὔτε τὰ καθ' ἕκαστον ἄτομα, ἀλλὰ μόνον οἱ κοινωνικῶς ζῶντες ἄνθρωποι. Ἀφοῦ ὁ οἰκονομικὸς πολιτισμὸς ἀρχίζει ἐκεῖ ὅπου ἐμφανίζεται καί ή πλέον πρωτόγονος κοινωνική ζωὴ καί ὀργάνωσις, δηλαδή ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀριθμὸς ἀνθρώπων ὀργανωθῇ εἰς ὀρδὴν, οἰκογένειαν, φυλὴν, ἔθνος, κράτος. Ἐπομένως ή οἰκονομική ἐπιστήμη δὲν ἐρευνᾷ τὸ πῶς μεμονωμένα ἄτομα μέ ὠρισμένας ἀνάγκας ἐπιδιώκουν ν' ἀποκτήσουν τὰ ἀναγκαῖα διὰ τήν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν των ἀγαθὰ, ἀλλ' ἐρευνᾷ αὐτὴν ταύτην τήν οἰκονομικήν ζωὴν τοῦ εἰς κοινωνίαν ὀργανωμένου συνόλου. Αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτοσυντήρησιν καί διαιώνισιν τοῦ εἶδους ἐνδιαφέρουν τὸν βιολόγον καί τὸν ψυχολόγον, ἀλλ' ὄχι τὸν οἰκονομολόγον. Ὅταν ὁμως αἱ φυσικαὶ αὐταὶ ὁρμαὶ τῶν ατόμων ὑπαχθοῦν διὰ τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως εἰς ὠρισμένους κανόνas, τότε ἀποκτοῦν τὸν κοινωνικὸν ἐκεῖνον χαρακτῆρα πού ἐνδιαφέρει τήν οἰκονομικήν. Ἡ οἰκονομική εἶναι λοιπὸν κλάδος τῆς κοινωνιολογίας, ὑπὸ τήν εὐρυτέραν τῆς λέξεως σημασίαν. Καί διὰ τοῦτο ὁ θεμελιωτῆς τῆς κοινωνιολογίας, ὁ Αὐγουστος Κόντ, εὗρισκεν ἄλογον κάθε διαίρεσιν τῶν ἐπιστημῶν πού ἀφοροῦν τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας.

Ἡ πολιτικὴ οἰκονομία καταγίνεται πρωτίστως εἰς τήν μελέτην τῆς ἀνατομίας καί τῆς φυσιολογίας τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, πού ὁ οἰκονομολόγος πρέπει νά γνωρίζη, ὅπως ὁ ἱατρὸς ὀφείλει νά γνωρίζη τήν ἀνατομίαν καί τήν φυσιολογίαν τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ. Ἐξετάζει εἰδικώτερον τήν παραγωγήν, τήν διανομὴν καί τήν κατανάλωσιν τῶν ἀγαθῶν. Ζητεῖ νά εὔρη τοὺς νόμους

πού διέπουν αυτούς τους τομείς της ανθρώπινης ενεργείας. Και όταν λέγουμε οικονομικόν νόμον ἐννοοῦμεν τὸν σταθερὸν σύνδεσμον μεταξύ ὀρισμένων γεγόντων, ὥστε δεδομένου τοῦ ἑνὸς ν' ἀκολουθῇ καὶ τὸ ἄλλο. Δὲν μᾶς δίδει καμμίαν λύσιν δι' οὐδὲν τῶν σπουδαίων προβλημάτων τῆς ζωῆς, ἀλλὰ μᾶς διευκολύνει εἰς τὴν κατανόησιν τούτων, ὅπως ἀκριβῶς ἡ γνώσις τῆς ἀνατομικῆς καὶ τῆς φυσιολογικῆς δὲν δίδει τὴν θεραπείαν μιᾶς ἀσθενείας ἀλλὰ χρησιμεύει εἰς τὸν ἱατρὸν διὰ τὴν διάγνωσιν καὶ θεραπείαν αὐτῆς.

Πάντως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἀκόμη καὶ ὑπὸ τὸ γνησιώτερον ἀτομιστικὸν καθεστῶς, ὅπου ὁ καθεὶς διαλέγει τὴν ἐργασίαν του καὶ κανονίζει τὴν κατανάλωσίν του, χωρὶς φροντίδα διὰ τὸν γείτονά του καὶ χωρὶς ἄλλον ὀδηγὸν ἀπὸ τὸ ἀτομικόν του συμφέρον καὶ τὰς ἐπιθυμίας του, αἱ ἀτομικαὶ ἐνέργειαι δὲν εἶναι ἐντελῶς τυχαῖαι. Συναρμολογοῦνται, παρὰ τὴν ἔλλειψιν κάθε καταναγκαστικῆς ὁργανώσεως καὶ μάλιστα παρὰ τὴν ἔλλειψιν κάθε ἀκριβοῦς συνειδήσεως μιᾶς κοινῆς προσπάθειας, καὶ οὕτω ὅλα τὰ ἄτομα κατορθώνουν, κατὰ κανόνα, νὰ ἐπιζήσουν. Ἄλλ' εἰς μίαν κλειστὴν καὶ ἀπολύτως διευθυνομένην οἰκονομίαν ἀποκλείεται ἡ καταγραφὴ τῶν ἀτομικῶν ἀντιδράσεων, διὰ τοῦ μηχανισμοῦ τῶν τιμῶν καὶ τῶν δαπανῶν τῆς παραγωγῆς, ὅπως συμβαίνει εἰς τὴν ἐκχρηματισμένην οἰκονομίαν. Αἱ ἀποφάσεις τῆς «ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπῆς» δὲν βασίζονται πλέον ἐπὶ τῶν ἐκτιμήσεων τῶν καταναλωτῶν καὶ τῶν παραγωγῶν ἀλλ' ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν θέλησιν αὐτῆς νὰ διαθέσῃ τὴν παραγωγικὴν δύναμιν πρὸς αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν κατεύθυνσιν. Δηλαδή ἡ ὁργάνωσις τῆς παραγωγῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἐκτιμήσεων τοῦ τελικοῦ ὀργανωτοῦ, ἀκριβῶς ὅπως ἡ ὁργάνωσις ἑνὸς πατριαρχικοῦ κτήματος, ὑποκειμένου εἰς τὴν κλειστὴν οἰκονομίαν, ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἐκτιμήσεων τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας. Ἡ κατάστασις ὅμως εἶναι πολυπλοκωτέρα ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἐλευθέρως συναλλακτικῆς οἰκονομίας. ὅπου τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀτομικῶν ἀποφάσεων ἐπεκτείνονται εἰς ὁλόκληρον τὴν οἰκονομίαν. Καὶ ἀντιλαμβανόμεθα μὲν εὐκόλως τὰς συνεπειὰς τῆς ἀποφάσεώς μας νὰ δαπανήσωμεν τὰ χρήματά μας κατ' αὐτὸν ἢ τὸν ἄλλον τρόπον, ἀλλὰ δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ παρακολουθήσωμεν τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἀποφάσεώς μας ἐπὶ ὁλοκλήρου τοῦ συμπλέγματος τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων (κερδῶν, τιμῶν, ἡμερομισθίων, ποσοστοῦ κεφαλαιοποιήσεως) καὶ ἐπὶ τῆς ὁργανώσεως τῆς παραγωγῆς. Ἀπαιτεῖται πρὸς τοῦτο μεγίστη προσπάθεια ἐκ μέρους τῆς ἀφηρημένης σκέψεως πρὸς ἐπινόησιν γενικεύσεων, πού θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ συλλάβωμεν ὅλα τὰ πολύπλοκα αὐτὰ ἐπακόλουθα.

Πρακτικῶς ἡ παραγωγή προηγεῖται τῆς καταναλώσεως, ἀλλὰ λογικῶς ἡ πρώτη ὑφίσταται διὰ τὴν δευτέραν. Ἄλλωστε, παρὰ τὰς προβλέψεις τῶν κοινωνιολόγων καὶ ἰδία τοῦ Μάρξ, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργαζομένων διὰ τὴν παραγωγὴν μειοῦται εἰς τὰς περισσότερας προηγμένας βιομηχανικῶς χώρας, ὡς ἐκ τῆς τελειοποιήσεως τῶν μηχανῶν, ἐνῶ ἡ παραγωγή αὐξάνει καθημερινῶς. Ἄλλὰ

ὅσον περισσότερον παράγομεν τόσον περισσότερον δυσκολευόμεθα εἰς τὴν πώλησιν τῶν προϊόντων. Ἐπομένως τὸ προέχον δὲν εἶναι πλέον, ὅπως κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ἢ παραγωγή ἄλλ' ἢ κατανάλωσις τῶν προϊόντων. Καὶ πολὺν περισσότερον ἢ κατανομή τῶν ἀγαθῶν, ἢ ὅποια ἀπασχολεῖ σήμερον ὄχι πλέον μόνον τοὺς οἰκονομολόγους ἀλλ' ἀκόμη καὶ τὰς λαϊκὰς μάζας.

Εἰς τὴν Γερμανίαν συνηθίζεται ἡ διαίρεσις τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας: α) Εἰς θεωρητικὴν, ἢ ὅποια ἐρευνᾷ τὸ ζήτημα τῆς αὐτομάτου κατευθύνσεως τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διανομῆς τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. β) Εἰς ἐφηρμοσμένην, ποὺ ἐξετάζει τὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Κράτους εἰς τὴν κοινωνικὴν οἰκονομίαν καὶ ἀσχεῖ ἐπ' αὐτῆς κριτικὴν. Ἡ διαίρεσις αὕτη δὲν εἶναι καὶ πολὺ ἐπιτυχής, διότι ἡ κρατικὴ ἐπίδρασις καὶ ὁ κρατικὸς παρεμβατισμὸς ἀπετέλεσαν ἰδίως σήμερον τὸν κανόνα εἰς τὴν κοινωνικὴν οἰκονομίαν, τὴν ὁποίαν καὶ ἐπηρεάζουν βασικῶς. Ἡ καθαρῶς θεωρητικὴ οἰκονομικὴ, δηλαδὴ ἡ ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου, καταντᾷ οὐτοπία. Ἄλλωστε ὁ χωρισμὸς τῆς οἰκονομίας εἰς θεωρητικὴν καὶ ἐφηρμοσμένην δὲν εἶναι καὶ κατ' ἀρχὴν ὀρθός, διότι κάθε οἰκονομικὴ ἐρευνα πρέπει νὰ ἔχη ὡς ἀντικείμενόν της τὴν πρακτικὴν οἰκονομικὴν ζωὴν. Καὶ εἰς αὐτὴν πρέπει μᾶλλον νὰ συλλαμβάνωμεν ὀρθῶς τὰς ἀληθινὰς συναρτήσεις τῶν γεγονότων καὶ τοὺς ὁρους τῶν παρὰ νὰ διατυπώνωμεν γενικὰς ἀρχὰς μὲ ὑποτιθεμένην καθολικὴν ἰσχύν, κατόπιν ἀφαιρέσεων ποὺ δὲν ἰσχύουν εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἀφηρημένη πολιτικὴ οἰκονομία δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη πρέπει λοιπὸν νὰ στηρίζεται εἰς τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα, ἀφοῦ ἄλλωστε προορίζεται δι' αὐτήν. Ἀφ' ἐτέρου δὲν δύναται οὐσιαστικῶς νὰ νοηθῇ ἐφηρμοσμένη ἐπιστήμη, ἀλλὰ μόνον ἐφαρμογὴ τῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ἐπέμβασις τοῦ κράτους εἰς τὴν οἰκονομίαν δὲν ἀποτελεῖ κάτι τὸ νέον. Ἡ διευθυνομένη οἰκονομία ἤσκειτο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον αὐστηρῶς ἰδίως εἰς τὰ ἀνατολικὰ κράτη τῆς Ἀρχαϊότητος. Οἱ πρῶτοι μάλιστα γεωργικοὶ πολιτισμοί, ἀναπτυχθέντες εἰς θερμὰς καὶ ξηρὰς χώρας (Αἴγυπτος, Μεσοποταμία, Κίνα, Ἰνδία), ἐπέβαλλον τὴν ἐπέμβασιν τοῦ κράτους πρὸς ἐκτέλεσιν καὶ συντήρησιν μεγάλων ὑδραυλικῶν ἔργων καὶ πρὸς ρυθμίσιν τῶν ὑδατικῶν σχέσεων. Ἐπίσης ἡ διευθυνομένη οἰκονομία ἀπετέλει τὸν κανόνα εἰς τὴν Εὐρώπην μέχρι τῆς ἐπικρατήσεως, κατὰ τὸν περασμένον αἰῶνα, τῶν φιλελευθέρων ἀρχῶν, τόσον εἰς τὴν πολιτικὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν οἰκονομικὴν.

Αἱ θεωρίαι τῶν φυσιοκρατῶν εἶναι χαρακτηριστικαὶ τῆς πρὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως οἰκονομικῆς κοινωνίας. Τὸ αἶτημά των τῆς καταργήσεως τῶν φεουδαρχικῶν περιορισμῶν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας, ὁ τονισμὸς τῆς ἀνάγκης τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου, ἡ πρότασις περὶ ἐπιβολῆς φορολογίας μὲ βάσιν τὴν ἔγγειον πρόσοδον καὶ τέλος ἡ ἰδέα μιᾶς φυσικῆς οἰκονομικῆς

τάξεως, πού θά ἐλειτούργει ἄνευ τῆς κρατικῆς ἐπεμβάσεως, ἔδιδον εἰς τὴν φυσιοκρατικὴν θεωρίαν ἓνα ἐπαναστατικὸν διὰ τὴν ἐποχὴν χαρακτῆρα. Εἰς τὴν σφαῖραν τῆς οἰκονομικῆς ἡ θεωρία αὕτη ἔπαιξε διὰ τὴν ἐπερχομένην ἀστικὴν ἐπανάστασιν τὸν ρόλον πού ἔπαιξαν αἱ ἰδέαι τοῦ Ρουσσώ εἰς τὸ πεδίον τῆς πολιτικῆς. Ἀργότερον ὁ Ρικάρντο καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κλασικοὶ οἰκονομολόγοι παρέμειναν φιλελεύθεροι, χωρὶς νὰ πιστεύουν πλέον εἰς τὴν θεωρίαν τῆς οἰκονομικῆς ἁρμονίας. Ἦσαν ἀπαισιόδοξοι, διότι εἶχον τὴν γνώμην ὅτι οἱ κυβερνῶντες, παρ' ὅλην τὴν καλὴν των θέλησιν, δὲν εἶναι εἰς θέσιν ν' ἀπομακρύνουν τὸ οἰκονομικὸν πεπρωμένον ἀπὸ τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας. Καὶ ἐφοβοῦντο ὅτι μὲ τὸ νὰ θέλωμεν νὰ παραμερίσωμεν τὴν ἐνέργειαν τῶν φυσικῶν νόμων καὶ νὰ τὴν ἀντικαταστήσωμεν μὲ ἀνθρωπίνους κανονισμοὺς θὰ ἐπιφέρωμεν τὴν ἐξουθένωσιν τοῦ οἰκονομικοῦ μηχανισμοῦ καὶ τὴν αὐξήσιν τῆς ἀνθρωπίνης δυστυχίας. Διὰ τοῦτο ἐπρέσβευον τὸ δόγμα τῆς κρατικῆς ἀποχῆς ἀπὸ τὴν οἰκονομίαν. Τὸ δόγμα ὅμως τοῦ μὴ παρεμβατισμοῦ εἰς τὴν οἰκονομίαν βασιίζεται ἐπὶ μιᾷ ἀκοινωνικῆς διαγωγῇ, πού ἀρνεῖται ἢ ἀποτυγχάνει νὰ ἰδῇ τὴν οἰκονομικὴν δρᾶσιν ὡς ἓνα μέσον ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἓνα καθαρῶς ἰδιωτικὸν καὶ ἀναπαλλοτρίωτον μέσον διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τις ἓνα εἰσόδημα ἢ μίαν περιουσίαν.

Ἄλλ' ἀκόμη καὶ εἰς τὸ ζενίθ τοῦ φιλελευθερισμοῦ τὸ ἰδεῶδες τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ ἀτομισμοῦ οὐδέποτε ἐπραγματοποιήθη, οὔτε εἰς τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις, διότι ὁ προστατευτισμὸς ἐπενέβη ὑπὸ διαφόρους μορφάς, οὔτε εἰς τὰς ἐσωτερικὰς, ὅπου ἡ νομισματικὴ, φορολογικὴ καὶ κοινωνικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους ἡμπόδιζε τὴν ἀπολύτως ἐλευθέραν διάθεσιν τῶν προϊόντων καὶ τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς. Διότι ἡ πεῖρα μᾶς ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ἐγωῖσμός τῶν ἀτόμων—καὶ ἂν ἀκόμη εἶναι φωτισμένος—δὲν ἐνεργεῖ πάντοτε διὰ τὴν κοινὴν εὐημερίαν. Ὁ φιλελευθερισμὸς θέλει τὴν ἐλευθέρως προσφερομένην ἐργασίαν, ἀλλ' ἐκμεταλλεύεται συχνὰ τὴν ἐλευθερίαν αὐτὴν τοῦ ἐργάτου καὶ ὁ ἐργοδότης ἀδιαφορεῖ ἂν οἱ ὅροι ὑπὸ τοὺς ὁποίους προσλαμβάνει τοῦτον εἶναι ἱκανοποιητικοὶ διὰ τὴν συντήρησιν αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας του. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀνταγωνιστικὴ οἰκονομία τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καταντᾷ ὁ μονοπωλιακὸς ἢ ὀλιγοπωλιακὸς κεφαλαιοκρατισμὸς τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ἀφοῦ κάθε ἐπιχείρησις τείνει σήμερον νὰ γίνῃ μονοπώλιον. Οὕτως ἡ ἐλευθέρη λειτουργία τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἐσχότωσε τὸν ἀνταγωνισμόν, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιτυχῇ ἔκφρασιν τοῦ Πруντόν. Ἡ μὴ κρατικὴ παρέμβασις εἰς τὰ οἰκονομικά, πού ζητοῦν οἱ φιλελεύθεροι, σημαίνει λοιπόν, εἰς τὴν σύγχρονον κοινωνίαν, ἐλευθερίαν μόνον δι' ὅσους ἐξουσιάζουν ἢ ἐλέγχουν τὰς πηγὰς τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων. Καὶ γενικῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας ἠθέλησαν νὰ καλύψουν ἀδικίας καὶ καταχρήσεις ἀπαραδέκτους. Εἶναι ἀληθές ὅτι αὕτη ἡ ἐλευθερία ἐπέτρεψεν εἰς τὰ φιλελεύθερα κράτη τὴν καταπολέμησιν αὐτῶν τῶν ἀτοπημάτων, ἐνῶ εἰς τὰ αὐταρχικὰ κράτη ἀποβαίνει ἀδύνατος ὁ ἔλεγχος καὶ ἐπο-

μένως ἢ διόρθωσις τῶν εἰς μεγαλύτεραν ἴσως κλίμακα ἀναποτρέπτων ἀδικιῶν καὶ καταχρήσεων τῆς ἐξουσίας. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τὴν πολιτικὴν μὲ τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν.

Πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν τρωτῶν τοῦ φιλελευθερισμοῦ οἱ σύγχρονοι φιλελεύθεροι, οἱ νεοφιλελεύθεροι, ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ ρόλος τοῦ κράτους εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀρνητικός, ἀλλ' ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ ἐπεμβαίῃ διὰ νὰ ἐμποδίξῃ ὅπως ὁ ἀνταγωνισμὸς ἐκλείψῃ ὑπὸ τὰ πλήγματα τῶν μονοπωλίων, ἵνα διατηρηθῇ οὐσιαστικῶς ἡ ἐλευθερία εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ τὰς συναλλαγάς. Ὁ Keynes προσέθεσε καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς προβλέψεως διὰ τὴν πλήρη ἀπασχόλησιν τῶν πολιτῶν καθὼς καὶ διὰ τὴν καλυτέραν κατανομήν τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου καὶ τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Τέλος ἡ φιλελευθέρα ὀργάνωσις τῆς οἰκονομίας φέρει πρὸς τὰς οἰκονομικὰς κρίσεις, διὰ τὰς ὁποίας οὔτε οἱ νεοφιλελεύθεροι προβλέπουν φάρμακον, ἀλλ' ἐπαφίενται διὰ τὴν θεραπείαν των εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, ὅσον καὶ ἂν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ εἶναι ὁδυνῆρά τῃ καὶ θανάσιμα διὰ τὰς πλέον ἀδυνάτους οἰκονομικῶς ἐπιχειρήσεις. Καὶ κάτι ἀκόμη σοβαρώτερον: Εἰς τὴν φιλελευθέραν οἰκονομίαν ἄμεσος σκοπὸς δὲν εἶναι ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν, ἀλλὰ τὸ κέρδος, ποῦ δὲν ἀποτελεῖ αὐξήσιν τοῦ πλούτου παρὰ μετατόπισιν αὐτοῦ. Οὕτως ἐφθάσαμεν εἰς τὸν μέγιστον παραλογισμὸν τῆς ἐποχῆς μας, τὴν ὑπαρξίν ἀχρησιμοποιοῦντων πόρων καὶ δυνατοτήτων καθ' ὃν χρόνον τόσαι ἀνάγκαι ἀνὰ τὸν κόσμον μένουσι ἀνικανοποίητοι.

Ἡ οἰκονομία ποῦ ζητοῦν οἱ νεοφιλελεύθεροι εἶναι ἐλεγχόμενη ὑπὸ τινος ἀπόψεως, ἀλλ' ἔχει διευθυνομένην, ἀφοῦ ἡ οἰκονομικὴ δρᾶσις ἀφίεται εἰς τὴν ἀτομικὴν πρωτοβουλίαν καὶ δὲν ἀναγνωρίζεται τὸ δικαίωμα εἰς τὸ κράτος νὰ ἐξετάξῃ ἂν οἱ κοινωνικοὶ πόροι χρησιμοποιοῦνται κατὰ τὸν δυνατὸν καλύτερον τρόπον, ἀφοῦ ἡ πρὸς τοῦτο εὐθύνη ἐγκαταλείπεται εἰς τοὺς διευθύνοντας τὰς ἰδιωτικὰς ἐπιχειρήσεις.

Ὁ παρεμβατισμὸς δὲν ἔχει ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν δρᾶσιν τῶν ἀτόμων καὶ δὲν πιστεύει ὅτι ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν διασταύρωσιν τῶν ἀτομικῶν δυνάμεων γεννᾶται αὐτομάτως ἡ κοινωνικὴ ἁρμονία. Διὰ τοῦτο ἐπιζητεῖ τὴν κρατικὴν παρέμβασιν πρὸς ρύθμισιν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ πρὸς τιθάσευσιν τῶν ἀτομικῶν ὁρέξεων. Σημειωτέον ὅτι ὑπὸ τὸν γενικὸν ὅρον παρεμβατισμὸς καλύπτεται σειρὰ ὅλη καταστάσεων, ὅπως ἡ ἐλεγχόμενη οἰκονομία, ἡ ὀργανικῶς διευθυνομένη οἰκονομία, ὁ ρυθμισμένος ἢ σχεδιοποιημένος κεφαλαιοκρατισμὸς, ὁ νεομερχαντισμὸς, ὁ κορπορατισμὸς, ὁ κοινωνικὸς μεταρρυθμισμὸς (ρεφορμισμὸς), ὁ κρατισμὸς κλπ.

Περὶ σσότερον καὶ ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τῶν κοινωνιστῶν, οἱ δύο τελευταῖοι πόλεμοι καὶ ἡ ἐνδιάμεσος παγκόσμιος κρίσις ἐπέφερον τὴν ἐπιστροφὴν πρὸς τὴν διευθυνομένην οἰκονομίαν καὶ σήμερον αὕτη ἀποτελεῖ τὴν οἰκονομικὴν μέθοδον ρυθμίσεως τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κυκλοφορίας ὅλων τῶν ὑφισταμένων

πολιτικοκοινωνικῶν συστημάτων καὶ προγραμμάτων, ἀπὸ τῆς ἄκρας δεξιᾶς μέχρι τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς. Ταῦτα διαφωνοῦν ὅμως εἰς ἓν βασικὸν σημεῖον: Ποῖος—ἄτομον ἢ κόμμα—θὰ διευθύνῃ διὰ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας τὴν οἰκονομίαν ἐκάστης χώρας πρὸς ἐπιβολὴν τῶν ἀπωτέρων ἐθνικῶν, κοινωνικῶν, ἠθικῶν καὶ ἄλλων ἐπιδιώξεων του.

Αἱ μορφαὶ τῆς διευθυνομένης οἰκονομίας ἡμποροῦν νὰ καταταχθοῦν εἰς πέντε μεγάλας κατηγορίας: Ἐπέμβασις τοῦ κράτους ὅσον ἀφορᾷ τὰ οὐσιαστικὰ μονοπώλια, τὰ ὁποῖα συχνά βοηθεῖ ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ ἐλέγχου των (π. χ. παρ' ἡμῖν ἔνωσης εἰσαγωγέων τροφίμων). Ἐπέμβασις ὅσον ἀφορᾷ τὴν παραγωγὴν (π. χ. προστασία τῆς βιομηχανίας ἢ τοῦ σίτου), τὴν διάθεσιν τῆς παραγωγῆς (π. χ. παρακράτημα τῆς σταφίδος) ἢ τὰς τιμὰς (π. χ. διατιμήσεις). Ἐπέμβασις ὅσον ἀφορᾷ τὸ νόμισμα, τοῦ ὁποίου κανονίζει τὸ εἶδος καὶ τὸ ποσὸν τῆς κυκλοφορίας καὶ τὴν τιμὴν (σταθεροποιήσεις, ὑποτίμησεις), τὰς πιστώσεις καὶ τὸν τόκον. Ἐπέμβασις ὅσον ἀφορᾷ τὰ εἰσοδήματα, τῶν ὁποίων ἐπιζητεῖται δικαιότερα κατανομή εἴτε εἰς ὄφελος τῶν ἐργατῶν (καθορισμὸς κατωτάτου ἡμερομισθίου) εἴτε εἰς βάρος τῶν κεφαλαιούχων (καθορισμὸς θεμιτοῦ τόκου καὶ κέρδους, προοδευτικὴ φορολογία τῶν προσόδων). Ἐπέμβασις τέλος ὅσον ἀφορᾷ τὰς διεθνεῖς συναλλαγὰς εἴτε διὰ δασμῶν εἴτε διὰ καθορισμοῦ τῶν εἰσакτέων ποσοτήτων (κοντεζάν). Εἰς τοὺς περιορισμούς τῆς κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων προστίθεται καὶ ὁ αὐστηρὸς κανονισμὸς τῆς κυκλοφορίας τῶν κεφαλαίων καὶ τῶν νομισμάτων (ἐλεγχος συναλλάγματος, κληρικῇ). Ἄλλ' ἐνῶ προπολεμικῶς ἡ νομισματικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐπίτευξιν σταθεροῦ ἐπιπέδου τιμῶν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ εἰς τὴν συγκράτησιν τῆς ἀγοραστικῆς τοῦ ἀξίας εἰς τὸ ἐξωτερικόν, σήμερον αὕτη τείνει εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως, συμφώνως πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ R. G. Hawtrey καὶ τοῦ J. M. Keynes, εἰς τὰς ὁποίας ἔδωκε πρακτικὴν μορφήν ὁ W. Beveridge. Οὕτω τὸ ἰδεῶδες τῆς διεθνοῦς κατανομῆς ἐργασίας ὑπερφαλαγγίζεται ὑπὸ τοῦ οἰκονομικοῦ ἰδεώδους τῆς αὐταρκείας, δηλ. τῆς καλύψεως τῶν ἀναγκῶν μιᾶς χώρας διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς πόρων.

Ἄλλ' ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη ἰδρύθη, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τοὺς φιλελευθέρους συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι καθώρισαν τοὺς βασικοὺς τῆς νόμους, καὶ διὰ τοῦτο ἔρχεται συχνά εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν τῆς διευθυνομένης οἰκονομίας. Ὅσον καὶ ἂν ἡ πρώτη προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὸν οἰκονομικὸν βίον καὶ ἡ δευτέρα νὰ τὸν τροποποιήσῃ, πάντως αὕτη ὀφείλει νὰ μὴν ἀγνοῇ τὰ διδάγματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἀφοῦ ἀφ' ἐνὸς μὲν τὰ μέσα πού ἡ φύσις μᾶς παρέχει πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν μας εἶναι ἀκόμη σχετικῶς περιορισμένα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ψυχολογία τῶν ἀνθρώπων δὲν ἡλλαξε βασικῶς καὶ τὸ κέρδος παραμένει τὸ βασικὸν κίνητρον τῶν οἰκονομικῶν ἐνεργειῶν των.

Ἡ εὕρεσις τοῦ προσήκοντος μέτρου τῆς κρατικῆς ἐπεμβάσεως ἀποτελεῖ τὸ δυσχερὲς πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Εἰς τὰ ἀστικὰ κράτη ἡ

διευθυνομένη οίκονομία αποτελεί άμάλγαμα άφ' ενός μέν τών έννοιών τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας και ιδιοκτησίας, έφ' έτέρου δέ τής ιδέας τοῦ κοινωνικοῦ συμφέροντος. Είς τήν βάσιν ύπάρχουν αἱ άτομικαί έκμεταλλεύσεις και αἱ κεφαλαιοκρατικῆς φύσεως έπιχειρήσεις και ύπεράνω αὐτῶν, εἰς τήν κορυφήν, ἡ ρυθμιστικῆ κρατικῆ έξουσία. Ἐνῶ εἰς τήν ΕΣΣΔ ὁ κρατικός παρεμβατισμός καταργεῖ, κατὰ κανόνα, τὰς άτομικάς έπιχειρήσεις και ἡ οίκονομία λαμβάνει τήν μορφήν καθαρᾶς κρατικῆς έπιχειρήσεως. Ἄλλα και παντοῦ αἱ κρατικάί έπιχειρήσεις παίρνουν καθημερινῶς μεγαλυτέραν έκτασιν. Ἄλλωστε τὰ ὅρια μεταξύ άτομικῶν και δημοσίων ἀναγκῶν εἶναι λίαν ρευστά και γενικῶς αἱ δημοσίαι ἀνάγκαι εἶναι αἱ, κατὰ τόν Seligman, καλυπτόμεναι ὑπό τοῦ κράτους, διότι :

α) Ἐχουν βασικήν σημασίαν διὰ τόν κοινωνικόν βίον και τήν έπιβίωσιν τῶν ἀποτελούντων τήν κοινωνίαν ατόμων, ὁ κύκλος ὅμως αὐτῶν έπεκτείνεται καθημερινῶς, ὡς έκ τῆς εὐρυτέρας έρμηνείας τοῦ δόγματος τῆς δημοσίας ὠφελείας, πού δικαιολογεῖ τήν κρατικήν επέμβασιν εἰς τόν οἰκονομικόν βίον.

β) Δέν διέπονται ὑπό τῆς άρχῆς τῆς ἀντιπαροχῆς (do ut des), άφοῦ τὸ κράτος δέν ένεργεῖ συνήθως διὰ νά ἔχη ἄμεσα ὠφελήματα.

γ) Δέν εἶναι δυνατόν νά έκτιμηθῇ δι' ἓνα έκαστον ἡ κάλυψις τῆς ἀνάγκης και διὰ τοῦτο τὸ κράτος ἀναλαμβάνει τήν εὐθύνην αὐτήν.

δ) Ἐπιβάλλονται κυριαρχικῶ δικαιώματι δι' ὠρισμένον σύνολον ατόμων και δι' ὠρισμένον ἔδαφος, ένεκα ἀνωτέρων κρατικῶν έπιδιώξεων.

Τὸ σημερινόν κράτος ἀσχεῖ λοιπόν εὐρύτατον κύκλον καθηκόντων, διότι ἀποβλέπει ὄχι μόνον εἰς τήν ἐξύψωσιν τοῦ ἔθνικοῦ, πνευματικοῦ και κοινωνικοῦ έπιπέδου, ἀλλά και εἰς τήν οἰκονομικήν εὐημερίαν τοῦ λαοῦ. Αἱ ἀνάγκαι πού προκύπτουν ἀπό τήν πολύπλευρον αὐτήν ἀποστολήν του καλύπτονται ὄχι μόνον διὰ τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν ἀλλά και διὰ διαφόρων τύπων έπιχειρήσεων και διὰ δημοσιονομικῶν μονοπωλίων, κρατικῶν ιδρυμάτων, δημοσίων ἡ ἡμιδημοσίων ὀργανισμῶν, δημοσίων έπιχειρήσεων καθαρῶ ἡ μικτοῦ τύπου, κρατικῶν έπιχειρήσεων ιδιωτικοῦ χαρακτῆρος και τέλος έπιχειρήσεων κατὰ παρὰχώρησιν.

Εἰς τήν άτομιστικήν ὀργάνωσιν δέν εἶναι εὐχερές ν' ἀποτραπῇ ἡ γενίκευσις μιᾶς μερικῆς ἀνισορροπίας, νά έντοπισθῇ ἡ διάσπασις προσφορᾶς και ζητήσεως εἰς ὠρισμένην κατηγορίαν παραγωγῆς, διότι, έκτός ἀπό τήν ένεργειαν ἀσταθμῆτων ψυχολογικῶν παραγόντων, κάθε έπιχείρησις, έπιδιώκουσα ν' ἀποτρέψῃ τήν ιδιικήν της ζημίαν, περιορίζει τήν παραγωγήν της και τήν ὑπ' αὐτῆς χρησιμοποίησιν πρώτων ὑλῶν και έργατῶν, πράγμα πού ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τόν αὐξανόμενον ὅλον περιορισμόν τῆς ζητήσεως και τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως τῶν παραγωγῶν, τῶν πρώτων ὑλῶν και τῶν έργατῶν. Ἐνῶ εἰς μίαν κοινωνίαν ὅπου μία Κεντρική Οἰκονομική Ἀρχή έλέγχει τὰς τιμάς, τήν νομισματικήν κυκλοφορίαν, τόν ὅγκον τῶν έπενδύσεων, τήν κίνησιν τῶν συντελε-

στῶν τῆς παραγωγῆς καὶ ρυθμίζει τὴν κατανάλωσιν, εἶναι δυνατόν αὕτη ν' ἀποτρέψῃ τὴν γενίκευσιν τῶν διαταραχῶν τῆς ἰσορροπίας καὶ τὴν μείωσιν τῆς ἀπασχολήσεως καὶ τῆς ζητήσεως. Ἐλέχθη ὅτι δυνατόν ἡ Κεντρικὴ αὕτη Ἀρχὴ νὰ ὑποπέσῃ εἰς σφάλματα ποὺ θὰ ἔχουν σοβαρὸν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς ἀντίκτυπον. Ἀλλὰ μήπως καὶ οἱ διευθύνοντες τὴν «ἐλευθέραν» οἰκονομίαν ἰδιωτικοὶ παράγοντες δὲν διατρέχουν τὸν ἴδιον κίνδυνον καὶ ἐπὶ πλεόν δὲν ὑπόκεινται εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς σκοπίμου διαταράξεως τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας, χάριν ἰδιοτελῶν σκοπῶν;

Οὕτω φθάνομεν εἰς τὴν σχεδιοποιημένην οἰκονομίαν (πλανισμόν), ποὺ βασιίζεται ἐπὶ τῆς λεπτομερειακῆς ρυθμίσεως ὅλων τῶν κλάδων τῆς. Τὸ σχέδιον ἔχει δύο βασικά στοιχεῖα: Πρῶτον, ἓνα ὠρισμένον σκοπὸν ποὺ ἐπιδιώκει νὰ φθάσῃ, ὡς π. χ. αὐξήσις τῆς παραγωγῆς κατὰ τόσα τοῖς ἑκατόν. Καὶ ἔπειτα τὸν καθορισμὸν τῶν μέσων διὰ τῶν ὁποίων θὰ φθάσῃ αὐτὸν τὸν σκοπὸν (κεφάλαια, ἐργασία κτλ.). Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπλῶς μία πρόβλεψις πιθανότητος ἢ ἓνα πρόγραμμα κατευθύνσεως. Καὶ δὲν ἀποβλέπει μόνον εἰς τὴν παραγωγὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κατανομὴν αὐτῆς. Εἰς τὴν πρᾶξιν ὅμως, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ΕΣΣΔ, ἡ κατανομὴ δὲν γίνεται ἀναλόγως τῶν κοινωνικῶν κριτηρίων, δηλ. τῶν ἀναγκῶν ἐκάστου, ἀλλ' ἀναλόγως τῶν οἰκονομικῶν τοιούτων, δηλ. τῆς εἰσφορᾶς ἐκάστου εἰς τὴν παραγωγικὴν προσπάθειαν, ἐξ οὗ καὶ ἡ διαφοροποίησις τῶν πληρωνομένων ἡμερομισθίων. Καὶ εἰς τὴν Δ. ὅμως Εὐρώπῃν ἡ σχεδιοποίησις τείνει νὰ ἐπιβληθῇ ἰδίως ὡς ἐκ τοῦ σχεδίου Marchall, ποὺ θέτει ὡς προϋπόθεσιν ἐνισχύσεως τῶν μετεχουσῶν αὐτοῦ χωρῶν τὴν κατάρτισιν σχεδίου ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομίας των. Ἀλλ' ἡ σχεδιοποίησις προϋποθέτει μίαν κεντρικὴν ὑπηρεσίαν, ἡ ὁποία δὲν κινεῖται μόνον ἀπὸ οἰκονομικὴν σκέψιν ἀλλ' ἀπὸ διάφορα ἄλλα κίνητρα, ἀντίθετα συχνὰ πρὸς αὐτήν, καὶ μάλιστα κινεῖται δυσχερῶς ὡς ἐκ τῆς πολυπλόκου κατ' ἀνάγκην ὀργανώσεώς της.

Οὕτως ἡ οἰκονομικὴ ἐξέλιξις, ἀναχωροῦσα ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν, ἔγινε κοινωνικὴ καὶ ἐπιτείνει ὁλοὲν τὴν οἰκονομικὴν ἐξάρτησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' ὅπως παρατηρεῖ ὁ Stammer, ἡ ἀλλαγὴ τῶν μορφῶν τῆς οἰκονομικῆς συνεργασίας τῶν ἀνθρώπων, τείνουσα εἰς τὴν ἱκανοποίησιν συνεχῶς αὐξανομένων ἀναγκῶν, προξενεῖ ἀναγκαστικῶς μεταβολὰς εἰς τὴν καθορίζουσαν τὸν κοινωνικὸν βίον τυπικὴν ὀργάνωσιν. Οὕτω ἡ ὑπὸ τῆς κεντρικῆς ἀρχῆς διευθυνομένη οἰκονομία δυσκόλως διακρίνεται ἀπὸ μίαν λίαν ἐκτεταμένην ἰδιωτικὴν οἰκονομίαν, ὅπου ἡ διεύθυνσις ἀσχετῇ ἐξουσίαν σχεδὸν ἀπόλυτον. Ἡ ἔννοια τοῦ κράτους περιέχει μάλιστα καὶ τὸ στοιχεῖον τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, ποὺ λείπει ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴν ἐπιχείρησιν. Διὰ τοῦτο ὁ von Mises, ἀντίπαλος τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ, γράφει ὅτι οὗτος ἀντικαθιστᾷ τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν μὲ τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀστυνομικοῦ κράτους (Staats — und Polizeiwissenschaft). Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ συγκέντρωσις τῆς οἰκονομικῆς δυνάμεως εἰς χεῖρας μιᾶς κεντρικῆς ἀρχῆς δύναται ν' ἀποτελέσῃ ἀπειλὴν κατὰ τῆς δημο-

κρατίας. Τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ὁπότε ἡ ἐλευθερία ἀπετέλει τὸ κύριον λαϊκὸν αἶτημα, τοιαύτη κρατικὴ ἐνέργεια ἀπεκλείετο. Σήμερον ὅμως ὅταν οἱ λαοὶ ζητοῦν πρὸ παντὸς ἀσφάλειαν, τάξιν καὶ ἰσότητα, οἱ οἰκονομολόγοι ἔχουν καθήκον νὰ συμβάλουν εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ ἐπιβαλλομένου κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ, ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε τοπικῶν συνθηκῶν, ὥστε νὰ παύσῃ ἡ ἐξαθλίωσις ἐκ τῆς ἀνεργίας καὶ τῆς ἐνδείας, καθὼς καὶ ἡ ἀχρηστοποίησις τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. Πάντως κάθε πολίτευμα οἰκονομικῆς ἐλευθερίας ἢ σχεδιοποιήσεως πρέπει νὰ ἐκτιμᾶται ὄχι ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ τρόπου ποὺ τὸνώνει ποσοτικῶς καὶ ρυθμίζει τὴν παραγωγὴν ἀλλ' ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὰς θυσίας ποὺ ἐπιφέρει εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ ἀπὸ τὸν βαθμὸν τοῦ σεβασμοῦ τοῦ πρὸς τὴν δικαιοσύνην. Ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ ἀποψις δὲν δύναται νὰ μελετῶνται λοιπὸν χωριστὰ ἀπὸ εἰδικούς, ἀλλὰ πρέπει νὰ φθάσωμεν εἰς μίαν συνολικὴν κρίσιν φωτισμένην καὶ ἀμερόληπτον.

Ἐν συμπεράσματι ἡ μετατροπὴ τῆς οἰκονομικῆς ἀπὸ φιλελευθέρας εἰς διευθυνομένην ἔχει διπλὴν ἀφορμὴν. Πρῶτον ἐνδογενῇ, πηγάζουσαν δηλ. ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἐξέλιξιν τῆς οἰκονομίας. Οὕτω, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἡ κατάπαυσις τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ ἡ ἐπικράτησις τῶν οὐσιαστικῶν μονοπωλίων κατέστησαν ἀπαραίτητον τὴν κρατικὴν ἐπέμβασιν. Δεύτερον λόγους ξένους πρὸς τὴν οἰκονομίαν καὶ συγκεκριμένως κοινωνικοὺς καὶ ἐθνικοὺς. Σήμερον δὲν εἶναι πλέον παραδεκτὸν ὅτι ὁ τελικὸς σκοπὸς μιᾶς κοινωνίας, ὁ σκοπὸς τουλάχιστον τοῦ συστήματος τῆς παραγωγικῆς τῆς πολιτικῆς, εἶναι ἡ παραγωγή ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλυτέρων ποσοτήτων ἀγαθῶν εἰς τὸ κατὰ τὸ δυνατόν μικρότερον κόστος. Ἡ ἐμφάνισις τῶν κοινωνικῶν κριτηρίων ἐπέφερε τὸν ἐξανθρωπισμὸν τῆς ἀντιλήψεως τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων καὶ προσεπάθησε νὰ εἰσαγάγῃ κάποιαν δικαιοσύνην μεταξὺ ατόμων καὶ τάξεων. Τέλος ἡ τόνωσις τῆς ἐθνικῆς ἀπόψεως ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ κρατικὴ ἀσφάλεια καὶ δύναμις πρέπει νὰ προβαδίζει τῆς οἰκονομίας, πρᾶγμα ποὺ εἶχεν ἄλλωστε ὑποδείξει καὶ ὁ Ἀδάμ Σμῖθ, ἀλλ' ἐλησμόνησαν οἱ φιλελεύθεροὶ διάδοχοί του.

Οἱ ἰδρυταὶ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ἦσαν φιλελεύθεροί, διότι ἤλπιζον ὅτι ἡ τιθάσευσις τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ποὺ ἐπιτυγχάνεται κυρίως διὰ τῶν μηχανῶν, θὰ ἐβοηθοῦσε τὸν ἄνθρωπον νὰ ὀργανώσῃ ταχέως μίαν ὑπαρξιν καλυτέραν καὶ ὠραιότεραν, θὰ τὸν ἐλευθέρωνεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπὸ τὸ βάρος τῆς βαρεῖας σωματικῆς ἐργασίας καὶ οὕτω θὰ τοῦ παρεῖχε τὸν διαθέσιμον καιρὸν διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν του ἀνάπτυξιν. Ἐξ ἄλλου χάρις εἰς τὸν ἐλεύθερον ἀνταγωνισμὸν θὰ ἐπετυγχάνετο μία οἰκονομικὴ ἰσορροπία, ποὺ θὰ ἐπέφερε τὴν ἐξίσωσιν τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως, τοῦ κόστους καὶ τῆς τιμῆς, καὶ ἀκόμη τὸν περιορισμὸν τοῦ κέρδους σχεδὸν εἰς τὸ μηδέν. Ἡ ὠραία αὕτη προοπτικὴ δὲν ἐπραγματοποιήθη μέχρι σήμερον. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει

ὅτι δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ, ἀφοῦ, ἀντίθετα μὲ τὸν μαθητευόμενον μάγον τοῦ Γκαϊτε, ὁ ἄνθρωπος ἡμπορεῖ νὰ δαμάσῃ τὰ δημιουργήματά του. Ὁ τεχνικός καὶ ὕλικός παράγων προώδευσε τὸν τελευταῖον αἰῶνα ταχύτερον ἀπὸ τὸν πνευματικὸν καὶ ἠθικόν, καὶ διὰ τοῦτο αἱ τεχνικαὶ ἐφευρέσεις ἀσχοῦν εἶδος ἐπιβολῆς ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως καὶ φαντασίας. Ἡ καθυστέρησις τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν ἐν σχέσει μὲ τὰς φυσικὰς εἶναι ἢ κυριωτέρα αἰτία τῆς παρούσης δυστυχίας τῆς ἀνθρωπότητος, ποὺ δὲν κατάρθωσεν ἀκόμη νὰ κανονίσῃ τὴν διαγωγὴν τῆς ἑναντι τῆς ὕλικῆς προόδου καὶ προσπαθεῖ νὰ τὴν ἀντιμετωπίσῃ μὲ ιδέας καὶ κανόνες παρωχημένης πλέον ἐποχῆς. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ καταδικάζεται διὰ τοῦτο ἡ πρόοδος, ἀφοῦ βεβαίως ὅταν οἱ ἄνθρωποι σκεφθοῦν καλύτερον, ὅταν αἰσθανθοῦν περισσότερον, τότε ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ οἰκονομικὴ ὄχι μόνον δὲν θὰ χάσουν τὴν ἀξίαν των ἀλλὰ καὶ θὰ γίνουν ἀκόμη περισσότερον πολῦτιμοι ἐργάται τῆς ἀνθρωπίνης προόδου καὶ εὐτυχίας.

Ἐξ ἄλλου ἡ μετατροπὴ τῆς ἐλευθέρας οἰκονομίας εἰς διευθυνομένην καὶ πολὺ περισσότερον εἰς σχεδιοποιημένην ὑποτάσσει τὴν οἰκονομίαν εἰς τὴν πολιτικὴν, ὄχι μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὰ προτεινόμενα μέτρα, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ πεδίου, διότι ἡ διευθυνομένη οἰκονομία δὲν δύναται νὰ δικαιολογηθῇ ἐὰν δὲν τεθῇ ὑπεράνω τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων τὸ προβάδισμα ἄλλων ἐπιδιώξεων, ἐθνικῶν, κοινωνικῶν, ἠθικῶν, ποὺ διερμηνεύει τὸ Κράτος καὶ ποὺ τοῦ δίδουν τὸ δικαίωμα τῆς παρεμβάσεως. Ἀλλὰ μὲ τὴν ὅλοεν μεγαλυτέραν ἀνάμιξιν τοῦ Κράτους εἰς τὴν οἰκονομίαν, ἰδίως εἰς τὰ σοσιαλιστικὰ κράτη, αὕτη τείνει νὰ γίνῃ ἓνας κλάδος τῆς καθόλου κρατικῆς ὀργανώσεως καὶ φροντίδος, ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ.

Ἡ ἐπικράτησις πάλιν τῆς ἐννοίας τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας ἔφερε καὶ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ οἰκονομικοῦ ἐθνικισμοῦ. Καθότι ἡ διευθυνομένη οἰκονομία εἶναι κατ' ἀνάγκην ἐθνικὴ καὶ ἐπιφέρει συγκρούσεις συμφερόντων ὄχι πλέον ἀτόμων ἀλλὰ τῶν κρατῶν, ἀφοῦ μάλιστα ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἐπιθυμεῖ τὴν αὐτάρκειάν του ἢ τὴν προμήθειαν εὐθηνῶν πρώτων ὑλῶν καὶ τὴν ἐξαγωγὴν τῶν περισσευμάτων τῆς ἐθνικῆς του παραγωγῆς ὑπὸ τοὺς καλυτέρους δυνατοὺς ὅρους. Ἡ πολιτικὴ τῆς αὐταρκειᾶς μᾶς ἔφερεν εἰς τὸν πόλεμον καὶ τείνει πάλιν πρὸς αὐτόν. Ἐπιβάλλεται λοιπὸν ὁ τοπικὸς καταμερισμὸς τῶν ἔργων καὶ ἡ διεθνὴς οἰκονομικὴ συνεργασία. Διὰ νὰ φθάσωμεν ὅμως εἰς αὐτὴν παρίσταται ἀνάγκη ὀργανώσεως πρῶτον τῶν ἐθνικῶν οἰκονομιῶν, ἄλλως δὲν θὰ πρόκειται περὶ οἰκονομικῆς πολιτικῆς ἀλλὰ περὶ οἰκονομικῆς ἀναρχίας. Διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς οἰκονομικῆς συνεργασίας τῶν κρατῶν ἰδρύθη τὸ Οἰκονομικὸν καὶ Κοινωνικὸν Συμβούλιον τοῦ Ο.Η.Ε., τὸ ὁποῖον ἔθεσεν σκοπὸν του νὰ δημιουργήσῃ συνθήκας σταθερότητος καὶ εὐημερίας ἀναγκαίας διὰ τὰς εἰρηνικὰς καὶ φιλικὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἐθνῶν (ἄρθρ. 55). Πρὸς τοῦτο θέλει νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἀνύψωσιν τῆς στάθμης τῆς ζωῆς τῶν λαῶν, τὴν πλήρη ἀπασχόλησιν τῶν ἀτό-

μων, τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν πρόοδον καθὼς καὶ τὴν λύσιν διεθνῶν ζητημάτων φύσεως οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς κλπ. Ἡ προσπάθεια ἡμῶς αὕτη μένει ἀκόμη θεωρητικὴ.

Ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων εἶναι ἡ βάσις τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς, καθότι ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ καταστήσῃ ἀδύνατον εἰς κάθε ἄνθρωπον νὰ μὴν ἔχῃ ἀνάγκην τοῦ ἄλλου. Τὸ ἄτομον ἀποκτᾷ οὕτω συνείδησιν τῆς ἐξαρτήσεώς του ἀπὸ τὴν κοινωνίαν καὶ γεννᾶται ἡ ἀλληλεγγύη (Durkheim). Ἀλληλεγγύη οἰκογενειακὴ, τοπικὴ, ἐθνικὴ, διεθνὴς ἀντιτίθενται ἀλλὰ καὶ συγχρόνως συμπλέκονται, ἀφοῦ κάθε συνεργασία φέρει ἀνταγωνισμὸν ἀλλὰ καὶ ἀλληλεγγύην. Οὕτω ἡ ἀνθρωπότης τείνει νὰ ἐξελιχθῇ, κατὰ τὰς προβλέψεις τοῦ Comte καὶ τοῦ Spencer, ἀπὸ τοῦ πολεμικοῦ τύπου τῶν κοινωνιῶν εἰς τὸν βιομηχανικὸν καὶ εἰρηνικόν, ὁ ὅποιος δὲν θυσιάζει ἀλλὰ προστατεύει τὸ ἄτομον. Δυστυχῶς ἡμῶς ὁ σημερινὸς βιομηχανικὸς τύπος δὲν εἶναι ἀκόμη καὶ εἰρηνικός.

Ἀλλ' ἐνῶ ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων αὐξάνει τὴν κοινωνικὴν ἀλληλεγγύην, ἡ συλλογικὴ συνείδησις περιορίζεται ὅλοεν περισσότερον καὶ ὑποχωρεῖ εἰς τὴν ἀτομοκρατίαν, πού διέπει τὴν σύγχρονον ἠθικὴν, τὸ δίκαιον καί, περιέργως, αὐτὴν ἀκόμη τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν. Καθότι τὰ πορίσματα αὐτῆς ὀφείλουν νὰ προφυλάξουν τὸν οἰκονομικὸν βίον ἀπὸ τοῦ νὰ διαμορφωθῇ ἐγωιστικῶς καὶ οὕτω νὰ φέρῃ ἀναγκαστικῶς τοὺς ἀνθρώπους εἰς σύγκρουσιν πρὸς ἀλλήλους. Τὸ κεφαλαιοκρατικὸν πνεῦμα εἶναι καταδικαστέον, διότι ὑπεράνω ὅλων τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν ἔταξε τὴν κτῆσιν τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπεβίβασε τὸ ἄτομον εἰς μέσον. Ἀρχίζομεν ἐπὶ τέλους νὰ ἐξετάζωμεν σοβαρῶς ἐὰν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὑπάρχουν αἱ «κατώτεραι τάξεις», δηλαδὴ ἐὰν εἶναι ἀναγκαῖον μέγας ἀριθμὸς ἀνθρώπων νὰ εἶναι καταδικασμένοι εἰς ἐπίμοχθον ἐργασίαν, ἵνα παρέχουν εἰς ἄλλους τὰ χρειώδη εἰς μίαν ζωὴν ἐκλεπτυσμένην καὶ καλλιεργημένην, ἐνῶ αὐτοὶ ἐμποδίζονται ὑπὸ τῆς πτωχείας καὶ τοῦ μόχθου νὰ μετὰσχουν εἰς αὐτὸν τὸν πολιτισμὸν, γράφει ὁ ἐπίγονος τῶν κλασικῶν οἰκονομολόγων, ὁ Μάρσαλ.

Ἀλλὰ πάλιν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν δύναται ν' ἀνεχθῇ τὴν δουλείαν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ μόνον σκοπιμότητα. Ἐπὶ πλέον ἡ ἑλλειψίς κάθε πνευματικῆς ἐλευθερίας καὶ ἀμίλλης προκαλεῖ τὴν στασιμότητα καὶ μαζί τὴν παρακμὴν, ὅπως συνέβη εἰς τὴν πρωτοπόρον τοῦ πολιτισμοῦ ἀρχαίαν Αἴγυπτον, εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Δυτικὴν Εὐρώπην καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον, πού κατεστράφησαν ἐξ ἀρτηριοσκληρώσεως, διότι ἡ κοινωνικὴ των ἰδεολογία συνίστατο εἰς τὴν δικαιολογίαν τῆς κρατούσης τότε κοινωνικῆς καταστάσεως. Ἡ ἀρχὴ ὀφείλει νὰ ἔχῃ τὰς ρίζας της εἰς τὸν λαὸν καὶ ν' ἀντλή τὴν δυνάμιν της ἐκ τῆς διαρκοῦς ἐπαφῆς μετὰ τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν εὐημερίαν αὐτοῦ. Ἡ οἰκονομικὴ δημοκρατία πρέπει λοιπὸν νὰ συμβαδίζει μετὰ τῆς πολιτικῆς τοιαύτης. Ἀφοῦ, ὅπως λέγει ὁ Γ. Φερρέρο, ὁ πολιτισμὸς εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀγὼν κατὰ τοῦ φόβου. Ὅσον περισσότερον οἱ θεσμοὶ βασίζονται ἐπὶ τοῦ φόβου καὶ τῆς βίας κατὰ τοσοῦτον ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν.

Ἄλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται ὅτι ἐνῶ ἡ κοινωνικὴ πρόοδος εἶναι φύσεως κυρίως οἰκονομικῆς ἢ πνευματικῆς τοιαύτης εἶναι φύσεως περισσότερον ἀτομικῆς. Ἐπομένως ἡ πρόοδος ἀπαιτεῖ τὸν οἰκονομικὸν ἐξαναγκασμὸν ἀλλὰ μαζὶ καὶ τὴν πνευματικὴν ἐλευθερίαν.

Ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης, ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις καὶ αἱ ἀλλαγαὶ ποὺ προῆλθον εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν ἐπέφερον τὴν ἀλλαγὴν, τὴν ὑλιστικοποίησιν τῆς ἀντιλήψεως ποὺ εἶχομεν διὰ τὸν κόσμον. Ὁ ἄνθρωπος ὑποχρεοῦται νὰ δουλέῃ εἰς τὴν τεχνικὴν καὶ εἰς τὴν οἰκονομικὴν, ποὺ ἐν τούτοις παραμένουν μέσα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν, ἐνῶ σκοπὸς αὐτῶν εἶναι ὁ πολιτισμὸς. Ὁ πολιτισμὸς περιλαμβάνει τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου πρὸς ἀπολαύην ὠφελιμάτων καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑαυτοῦ μας, πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν. Ὁ πολιτισμὸς ὅμως δὲν δύναται βέβαια νὰ εἶναι προνόμιον μιᾶς τάξεως, οἰασδήποτε, ἀλλὰ πρέπει νὰ γίνῃ κτῆμα τοῦ λαοῦ, ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἐπίτευξις τούτου δέον νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία πρέπει νὰ φωτίζεται ἀπὸ τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας, διὰ νὰ φθάσῃ ἀσφαλέστερον εἰς αὐτόν.

Συχνὰ παρατηροῦμεν ἀντιθέσεις μεταξὺ τῶν οἰκονομολόγων καὶ τῶν πολιτικῶν. Καθότι οἱ πρῶτοι, μελετῶντες τὰς ρυθμικότητας τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, θεωροῦν αὐτὰς ὡς προστακτικὰ δεδομένα, ποὺ ἡ νομοθεσία δὲν δύναται νὰ παραβιάσῃ ἄνευ κινδύνων, οὕτως ὥστε κατανοοῦν συχνὰ μοιρολάτραι. Οἱ δεῦτεροι ἐπηρεάζονται ἀντιθέτως ἀπὸ τὰς ἀτελείας τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος καὶ ἐπιζητοῦν νὰ τὴν διορθώσουν, ἀκόμη καὶ παρὰ τὰ δεδομένα τῶν οἰκονομικῶν «νόμων». Εἰς τὴν οἰκονομίαν ὅμως ὑπάρχει συγχρόνως κάτι τὸ σταθερόν, ὑπὸ ὠρισμένης βεβαίως συνθήκας, ποὺ ἡ νομοθεσία δὲν ἔμπορεῖ νὰ τροποποιήσῃ, καὶ κάτι τὸ ἀσταθές, ἄρα τὸ μεταβλητόν. Ὁ πολιτικὸς ποὺ ἀσχεῖ τὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν πρέπει νὰ προσέχῃ λοιπὸν ὥστε νὰ μὴν ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν μετὰ τὰ διδάγματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἡ ὁποία δύναται συχνὰ νὰ προβλέψῃ τί θὰ προέλθῃ ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου μέτρου, ὑπὸ ὠρισμένης βεβαίως προϋποθέσεως. Ἀντιθέτως μάλιστα ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ αὐτά, διὰ νὰ τὰ χρησιμοποιοῦσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς κοινωνίας.

Ἄλλ' ἡ ὑποστηριζομένη συνήθως ὑπὸ τῶν οἰκονομολόγων αὐτονομία τῆς οἰκονομικῆς, ὑποκειμένης εἰς τὸν ἴδιον αὐτῆς νόμον, φθάνει εἰς τὸ πλάσμα τοῦ «οἰκονομικοῦ ἀνθρώπου», ποὺ ἔχει ὡς μόνον κίνητρον τὸ οἰκονομικόν του συμφέρον. Οἱ κοινωνιστὰι παρεδέχθησαν αὐτὴν τὴν κληρονομίαν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς σκέψεως, ὅσον καὶ ἂν ἐπανεστάτησαν ἐναντίον τῆς κοινωνικῆς τάξεως ποὺ ἐδημιούργησεν αὐτή. Ἡ ἀνθρωπίνη πρόοδος ἔχει βεβαίως ὡς ἀφετηρίαν τὴν ἐπίλυσιν τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος. Ἄλλ' ὡς ἐλέχθη, ἡ οἰκονομικὴ εἶναι σύστημα μέσων πρὸς τοῦτο καὶ δὲν πρέπει ταῦτα νὰ ἐξυψοῦνται εἰς ἀξιώματα τελικῶν σκοπῶν (Simmel).

Ἐὰν μόνον οἰκονομικὰ ἐλατήρια προεκάλουν τὴν ἐνέργειαν τῶν ἀνθρώ-

πων, ὅπως πιστεύουν οἱ ὑλισταί, οὐδεμίαν ὁ κόσμος θὰ εἶχεν ἐλπίδα διορθώσεως. Ὁ ἄνθρωπος τείνει πρὸς ἱκανοποίησιν προσωπικῶν ὠφελημάτων ἀλλὰ τείνει ἐπίσης καὶ πρὸς τὴν ἰδεολογίαν, ἡ ὁποία μόνη ἡμπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ ὠρισμένας πράξεις του. Ἀκριβῶς ἡ καλλιέργεια τῶν ἀλτρουϊστικῶν ἐνστίκτων τοῦ ἀνθρώπου θὰ δυνηθῇ ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν ἐγωϊσμόν του, τὸν ὁποῖον θ' ἀμβλύνῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἡ ὀργάνωσις τῆς κοινωνίας εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχῃ φόβος πείνης καὶ ἐνδείας. Ἡ οἰκονομία εἶναι τὸ μέσον, ἡ ἀνύψωσις τοῦ ἀτόμου ἐντὸς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς εἶναι ὁ σκοπός.

Τοῦτο δὲν μειώνει τὴν χρησιμότητα τῆς οἰκονομικῆς. Ἀντιθέτως μάλιστα ἡ ὁλοῦν αὐξάνουσα κοινωνικὴ σημασία καὶ πλοκὴ τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων καὶ ἡ προσπάθεια βελτιώσεως τῆς ζωῆς τῶν μαζῶν ἐνδυναμώνει τὸ ἐνδιαφέρον ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων. Ἀλλὰ καὶ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς καταγινομένους μὲ αὐτὰ ἀπόψεις περισσότερον ἐκτεταμένας ἀπὸ τὰς ὅσας ἐκθέτουν συνήθως τὰ συγγράμματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ποὺ ἀποτελοῦν συχνά, ἰδίως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κάσσελ, μεταφυσικὴν τῶν τιμῶν. Ἐνῶ ἤδη ὁ Σισμόντι εἶχε τονίσει ὅτι ἡ πολιτικὴ οἰκονομία εἶναι ἐπιστήμη εἰς τὴν ὁποίαν τὰ πάντα συνέχονται καὶ δὲν ἡμπορεῖ κανεὶς ν' ἀπομονώσῃ μιάν ἀρχήν, ἔχων μόνον αὐτὴν ὑπ' ὄψιν. Καθότι ἡ ζωὴ ἀποτελεῖ ἓνα σύμπλοκον, ὅπου τὰ διάφορα φαινόμενα συνδέονται μεταξύ των στενῶς καὶ διὰ νὰ ἐννοήσωμεν ἐπισημονικῶς τὸ ἐν ἑξ αὐτῶν πρέπει ἀναγκαίως νὰ τὰ γνωρίζωμεν ὅλα.

Αἱ ἀνωτέρω λοιπὸν ἀπαιτούμεναι σήμερον πολυποικίλοι ἀπόψεις ἀνάγονται εἰς τὴν καθόλου κοινωνικὴν ζωὴν, ποὺ ἡ οἰκονομικὴ ἔχει ἀποστολὴν νὰ ἐξυπηρετήσῃ. Ἐνῶ οἱ οἰκονομολόγοι ἐξετάζουν τὴν ζωὴν καὶ τὴν κοινωνίαν, ὅταν τυχὸν καταγίνωνται μὲ αὐτάς, μέσα ἀπὸ τὰς χρωματιστάς διόπτρας τῶν θεωριῶν των. Συνηθέστερον ἀκόμη ἀκολουθοῦν τὴν ἀρχὴν ὅτι ὠραία μὲν εἶναι ἡ ἀλήθεια ἀλλὰ πολὺ ὠραιότερα, ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως, ἡ σιωπὴ ἐπὶ τῆς ἀληθείας, ἂν καὶ βεβαίως ἡ ἀνεύρεσίς της ἀποτελεῖ τὸν σκοπὸν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, ὅπως καὶ κάθε ἐπιστήμης.

Ἡ παρουσία τῆς κοινωνιολογίας καὶ τῶν ἄλλων κοινωνικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὸ πλευρὸν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ἐπιτρέπει εἰς αὐτὴν νὰ εἶναι ταυτοχρόνως περισσότερον συγκεκριμένη, περισσότερον ζωντανή, περισσότερον ἀνθρωπίνη. Καθότι ἄνευ τῆς κοινωνιολογίας ἡ πολιτικὴ οἰκονομία φαίνεται στερουμένη ἀνθρωπίνης βάσεως. Κινδυνεύει νὰ χαθῇ μέσα εἰς ἀφηρημένας ἐννοίας καὶ νὰ λησμονήσῃ τὸ κύριον ἀντικείμενόν της : τὸν ἄνθρωπον. Καταντᾷ οὕτω μία «θλιβερά ἐπιστήμη», διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν ἐκφρασιν τοῦ Th. Carlyle. Καὶ ὁμως δὲν θὰ ἔπρεπε οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ λησμονήσωμεν, ὅπως ἔλεγεν ὁ Durkheim, ὅτι καμμία ἐπιστήμη δὲν θὰ ἤξιζε μιᾶς ὥρας κόπον ἐὰν δὲν ὠδηγεῖτο ἀπὸ τὴν ἐλπίδα τῆς βελτιώσεως τῆς ἀνθρωπίνης καταστάσεως. Ἡ οἰκονομικὴ, βοηθουμένη καὶ ἀπὸ τὰς ἄλλας ἐπιστήμας, ἔχει ἀπώτερον σκοπὸν νὰ

δημιουργήσῃ διὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἓνα χρυσοῦν αἰῶνα, ἰδανικὸν εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τείνῃ, ἔστω καὶ ἂν τοῦτο φαίνεται πρὸς τὸ παρὸν ἀνέφικτον.

Αἱ μέχρι τοῦδε πρόοδοι τῆς τεχνικῆς καὶ ἡ προοπτικὴ νέων προόδων ἐπιδέχονται τοιαύτας ἐλπίδας. Καθότι διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος ἔδωσαν εἰς αὐτὴν τὰ μέσα νὰ ικανοποιῇ τὰς βασικὰς τῆς τουλάχιστον ἀνάγκας ὥστε ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸν φόβον τῆς πείνης καὶ τῆς ἐνδείας. Καθυστερεῖ βέβαια ἀκόμῃ ἡ καλυτέρα χρησιμοποίησις αὐτῶν τῶν μέσων, ὥστε νὰ ἐπωφελῇται ἐξ αὐτῶν ὅλη ἡ ἀνθρωπότης καὶ νὰ παύσῃ οὕτω πρακτικῶς ὁ ἀγὼν διὰ τὴν ζωὴν. Ἡ πολιτικὴ οἰκονομία πρέπει νὰ συμβάλῃ ἐνεργῶς εἰς τοῦτο.

ΧΡ. ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ayres C. E.—The theory of economic progress, Chapell Hill 1944.
Beard Ch. A.—The economic basis of Politics, New-York 1945.
Bousquet G.-H.—Essai sur l'évolution de la pensée économique, Paris 1927.
Clark J. M.—Preface to special economics, New York 1936.
Davis H.—The theory of econometrics, Bloomington 1941.
Dixon R.—Economic substitutions and cultural change, New York and London 1941.
Ellis H. E.—A survey of contemporary economics. Philadelphia 1948.
Englis K.—Regulierte Wirtschaft, Prag 1936.
Εὐελπίδης Χρ.—Εἰσαγωγή εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας καὶ ἰδίως εἰς τὴν οἰκονομικήν, ἔκδ. Β', 'Αθήναι 1948.
Ζολώτα Ε.—Διέρχεται κρίσιν ἡ θεωρητικὴ οἰκονομική; 'Αθήναι 1934.
Gide Ch. et Rist Ch.—Histoire des doctrines économiques, 4e éd. Paris, 1922.
Hicks J. R.—The social framework, Oxford 1942.
J. M. Keynes.—The General theory of Employment, Interest and Money, London 1942.
Καλιτσούνakis Δ.—Εἰσαγωγή στὴν οἰκονομική, 'Αθήναι 1947.
Lescure J.—Principes d'économie rationnelle, Paris 1947.
Lanje Osc. and Taylor Fred.—On the economic theory of socialism, Minneapolis 1948.
Lescher R.—Economics of labor, New York 1946.
Marshall A.—Principles of Economics, an Introductory Volume, London 1946.
Marx K.—Zur Kritik der Politischen oeconomic, Stuttgart 1897.
Misses L.—Grundprobleme der Nationaloeconomie, Jena 1923.
Nogaro B.—La valeur logique des théories économiques, Paris 1947.
Pirou G.—Introduction à l'étude de l'économie politique, 7e éd., Paris 1946.
Robbins L.—An essay on the nature and significance of economic science, London 1937.
Σίδερη 'Αρ.—'Ιστορία οἰκονομικῶν θεωριῶν, 'Αθήναι 1946—48.
Σερχαλ Α.—'Αρχὲς πολιτικῆς οἰκονομίας, Α' καὶ Β', 'Αθήναι 1945—46.
Spann O.—Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre, Leipzig 1936.
Waffenschmidt W. G.—Technik und Wirtschaft, Jena 1928.
Waugh Alb.—Principles of Economics, New York and London, 1947.
Weber M.—Grundriss der Sozialoeconomie, 3. Abt. Tübingen 1922.